

УДК 930(44)”1945/...”
930(497.11)”1945/...”
94(497.11:44)”19”

DOI: <https://doi.org/10.31212/istoriografija.2023.22.baj.353-452>

Др Душан Р. Бајагић*

РЕЦЕПЦИЈА РЕЗУЛТАТА ФРАНЦУСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ О XX ВЕКУ У СРПСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ ПОСЛЕ 1945.

Апстракт:Применом квантитативно–квалитативног метода и метода синтезе истражујемо рецепцију резултата француске историографије о XX веку у српској историографији после 1945. године. Анализирани радови обухватају теме Први светски рат и време између два светска рата. Кроз анализу података изнетих у српским историографским публикацијама, сагледавали смо значај француске историографије у конституисању резултата у српској историографији. Такође, анализа обухвата значај истраживања српских историчара у француским архивама и библиотекама који су утицали на њихова дела. Тиме смо у овом раду дали путоказ будућим српским историчарима за даља истраживања. Заоштравање југословенске кризе и избијање ратова почетком деведесетих година 20. века, како су то потврдили резултати наших истраживања, довела је до ревизије у француској историографији о односу Француске према српском, јужнословенском и балканском простору

Кључне речи: Српска историографија, рецепција француске историографије у Србији, Први

* Научни сарадник, Институт за новију историју Србије,
bajagicdusan@yahoo.com

светски рат, историја Краљевине Југославије,
историјски ревизионизам

Француска дипломатија је још од Наполеоно-вих ратова била присутна у југословенским деловима Хабзбуршке монархије, а на ширем Балкану и пре тог времена. Многи француски научници и публицисти проучавали су тај простор у домену етнологије, антропологије, географије, лингвистике, историје књижевности и историје, а у сврху војно-стратешких интереса везаних за политику према трима царствима – Османском, Руском и Хабзбуршком. Француска се као саставни део европске дипломатије и европске науке, историографије пре свега, живо интересовала за „источно питање”, које се као комплексно и сложено, а од општег европског интереса, састојало од низа специфичних и исто тако сложених питања као што су „српско питање“, са њим у вези „југословенско питање” и томе се може додати и „питање преуређења/опстанка Хабзбуршке монархије”.¹

Француски модел као извор и узор српске демократије истраживао је Душан Т. Батаковић. Резултатима својих истраживања потврдио је да је Француска имала посебну улогу у развоју модерне Србије, јер је са својим системом и вредностима била најближа њеним политичким потребама, као и то да је од стране српске елите била перципирана као најбоље утеловљење западне цивилизације. Француски утицај се испољавао кроз пренос и преузимање идеолошких, политичких, уставних и законодавних, као и културних модела. Као највеће француске тековине у Србији потврђене су: осећај за слободу, револуционарни дух, егалитарна демократија.

1 Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike – srpska istoriografija i svet*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 150-156.

Идеје народног суверенитета, природног права и националне државе, исто као и револуционарних начела слободе, једнакости и братства, стварали су несумњив утисак на аграрну и егалитарну, једнообразну Србију. Француска политичка домишљатост и креативност обликовали су код Срба разумевање национализма и демократије, грађанског друштва и отпора апсолутизму. Иако се радило о два веома различита политичка и културна садржаја, како је то аутор резултатима своје анализе потврдио, у Србији 19. века могу да се уоче сличности у политичком развоју са Француском тог времена – од социјалне и националне револуције, ратова и пораза, окупација и обнова, преко нових побуна које су биле израз демократских тежњи, а окончале се у апсолутизму, и опет ратова, изгубљених и добијених – до коначно успостављене парламентарне демократије. У Француској је тај процес трајао од 1789. до 1875. године, док је у Србији сличан развој ишао од 1804. до 1903. Уочи Великог рата, присуство Француске било је резултат дугог процеса развоја модерне Србије, у којем је један значајан број српских политичких институција постао од француске концепције државе, нације и демократије. Утицај француске доктрине носио је значајну подршку „сељачкој демократији“, оличеној у златном добу Србије, у времену парламентарне демократије (1903–1914), у њеном освајању јавних слобода, што је била препознатљива чињеница не само код српског народа, већ и остатка Европе. Коначно, један век приближавања између две земље довео је до савеза у Великом рату и после рата, од 1918. године.²

2 Душан Батаковић је своја истраживања и за монографију и за студију засновао на бројним изворима и литератури, од којих је значајан део француских. Овде наводимо један мањи број тих извора и литературе: Ministère des Affaires étrangères (M A E);

Велики рат

Српска историографија о Великом рату прешла је суштински пут од сећања на рат и пропагандних представа о рату до стварања научног историографског знања. Сећања су се испољавала кроз изричиту потребу појединца и друштва да памти прошлост, у субјективном смислу као везану за лично искуство. Упоредо са овим, још за време рата било је покушаја да се на објективном историографском приступу истражи и спозна ратна стварност и да при томе резултати не буду у сврху ратне пропаганде. Непосредно по окончању рата почела су и прва значајна истраживања појава и процеса у вези са њим, која су снажан замах добила у 60-им и 70-им годинама двадесетог века. Ово време је карактеристично

Paris – Corespondance d'Orient, Turquie, vol. 22; – Corespondance politique, vol. 13, – Nouvelle série, Serbie, vol. 1, vol. 2, vol. 5, vol. 11; *Gazette de France; Courrier de l'Europe; Journal des débats*; Jean-Henri Abdolonyme Ubicini, *Constitution de la Principauté de Serbié*, (Paris: A. Durand et Perdone-Laurel, 1871); Albert Malet, *Dnevnik sa srpskog dvora 1892–1894*; éd. par Ljiljana Mirković, (Beograd: Clio, 1999); Louis Léger, *Souvenirs d'un slavophile (1863–1897)*, (Paris: Libraire Hachette, 1905); Grégoire Yakchitch, *L'Europe et la Résurrection de la Serbie*, (Paris: Libraire Hachette, 1917); Georges Y. Devas [Djurdje Jelenić], *La Nouvelle Serbie*, (Paris, Nancy: Berger-Levrault Libraires – Éditeurs, 1918); Momtchilo Nintchitch, *La crise bosniaque (1908–1909) et les puissances européennes*, vol. II, (Paris: A. Costes, 1937); Grégoire Yakchitch, *Le Traité secret austro-serb: du 28 Juin 1881 et du 9 Février 1889*, (Paris: Libraire R. Pellerion, 1938); Georges Castellan, *La vie quotidienne en Serbie au seuil de l'indépendance*, (Paris: Hachette, 1967); Marcel Morabito, Daniel Bourmaud, *Histoire constitutionnelle et politique de la France 1789–1958*, (Montsheristien, 1991); Dušan T. Bataković, *Les source française de la Démocratie serbe*, (Paris: CNRS éditions, 2013); Isti, „Le modèle français en Serbie avant 1914“, *La Serbie et la France: une alliance atypique: relations politiques, économiques et culturelles; 1870–1940*, sous la direction de Dusan T. Batakovic, (Belgrade: Académie serbe des Sciences et des Arts, Institute des Études balkaniques, 2010), 13–100.

за истраживање доступније и обимније архивске грађе и избијање основног предмета истраживања из уских регионалних и националних оквира. Управо то је био тренутак када су истраживања о Великом рату у српској историографији проширена изворима и литературом из других земаља, конкретно у нашем случају француским изворима и литературом.

Војничку улогу Србије, њене војске и командног кадра у Првом светском рату истраживао је Петар Опачић. Резултатима својих истраживања које је изложио у својим радовима потврдио је да је сврставање Србије у ред савезника Антанте, због напада Аустроугарске на Србију и почетка Великог рата, омогућило остваривање националних циљева и српске стратегије. Упркос великим жртвама и губицима, Србија је постигла велики успех захваљујући свом храбром војном ангажману и ступила на европску сцену као победница у рату.³

Политику Ватикана у Првом светском рату истраживао је Драгољуб Р. Живојиновић. Резултати до којих је дошао потврдили су да се судар између световне моћи и духовне власти у току Првог светског рата у Европи и САД завршио потпуним поразом духовне власти. Ватикан је током већег дела рата показивао наклоност Централним силама, а пре свега Аустроугарској. Мировне иницијативе које је у више наврата подстицао, предузимао је само онда када су оне биле у

3 Петар Опачић, *Србија између Антанте и Централних сила: 1915–1917*, (Београд: Завод за унапређење образовања и васпитања, 2009); Исти, *Од Београда до Крфа: 1915–1916*, (Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2015); Исти, *Солунски фронт: Зејтилник*, (Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2017); Исти, *Војвода Живојин Мишић*, (Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2018); Исти, *Србија, Солунски фронт и уједињење 1918*, (Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2018).

складу са његовим интересима. Један од тих интереса био је да Папа својим иницијативама сачува властити углед и положај. У настојању да отвори пут прекиду непријатељства и отпочињању преговора, Ватикан се користио различитим средствима. Радио је и на томе да се зараћене стране приволе да уобличе своје ратне циљеве. На тај начин, Курија је само показала да је била упозната са политичким и војним приликама у појединим земљама и да их је користила за остваривање својих циљева. Због свега тога Ватикан није имао много успеха, а и Савезници и Централне силе сумњичиле су Папу и Ватикан да су оруђе у рукама непријатеља. У сусрету са радикалним политичким идеологијама и покретима, односно, насупрот томе са националним аспирацијама, Ватикан је заузео уздржан став. Одлучно се супротстављао социјалистима у Европи: противио се мировном програму који су они нудили Европи и настојао је да спречи стварање коалиције између католика и социјалиста. Залагао се за очување постојећих устава и политичких система, а каде се то због рата и промењене политичке и идеолошке ситуације показало немогућим, пристајао је на промене у ограниченом обиму. Био је селективан у пружању подршке националним аспирацијама потчињених народа. Како су то резултати анализе показали, Ватикан није био ни припремљен ни вољан да прихвати промене које је са собом донео рат.⁴

4 Аутор је у својим истраживањима користио француске изворе и литературу, од којих доносимо један мањи избор: *La Liberté*; A. Loisy, *Guerre et religion*, (Paris 1915); *Souvenirs de guerre de Mathias Erzberger*, (Paris 1921); D. Cochin, 1914–1922. *La guerre-le blocus-l'Union sacré*, (Paris 1923); *Mémoires du Chancelier Prince de Bilow*, t. III, (1909–1919); M. Pernot, *La Saint-Siège, l'Église catholique et la politique mondiale*, (Paris 1924); R. Bazin, *Pie X*, (Paris 1928); J. Brugerette, *Le prêtre français et la société contemporaine*, I–III, (Paris 1938); M. Bonnet, *La papauté contemporaine*, (Paris 1950); P.

Односе Црне Горе и Француске за време Првог светског рата истраживао је Димитрије Димо Вујовић. Закључио је да се у односима Црне Горе и Француске за време рата могу уочити два битно различита периода: први период од почетка рата до почетка 1916. односи се на рат који Црна Гора води против Аустроугарске и при томе успоставља борбену сарадњу с Француском. Други период иде од почетка 1916. године, па до краја рата и коју годину после рата. Представља време у коме је дошло до већег интересовања савезника за ратне операције црногорске војске, јер се створило неповерење између њих, Француза у првом реду, и црногорског краља и његове владе. Француска је настојала да Црну Гору одржи у рату и желела да се избегне њена капитулација и закључење сепаратног мира са Централним силама. У интересу Француза било је да Црна Гора настави рат, чак и на герилски начин. Црна Гора није прихватила француски предлог да се њена војска заједно са српском повуче на Крф, где би се приступило њиховој обнови и реорганизацији, већ је одлучила да њена војска положи оружје 21. јануара 1916. После тога се неповерење према краљу и влади Црне Горе пренело и на странице штампе, која је све отвореније исказивала своје незадовољство, критиковала и указивала на унутрашње разлике и поделе у црногорском врху. Такво расположење обележило је време окупације Црне Горе. Краљ се са владом налазио у емиграцији у Француској, али са њом тада више нема војне сарадње. Отворило се питање будућности Црне Горе као независне државе, односно спровођења

Dominique, *Le Politique des Jésuites*, (Paris 1955); C. Alix, *Le Saint Siège et les nationalismes en Europe (1870–1960)*, (Paris 1962); E. Paris, *Le Vatican contre l'Europe*, (Paris 1959); A. André de la Far, *Les Dessous de la guerre 14–18*, (Paris 1967).

уједињења са Србијом и ступања у заједничку државу после завршетка рата.⁵

Француско-српске односе за време Великог рата и улогу Француске у стварању југословенске државе анализирао је Војислав Павловић. Резултати до којих је дошао говоре да Француска није створила југословенску државу, већ да је она настала на основу победа које је извојевала српска војска и политике коју је Радикална странка спроводила током рата. Како су то потврдили резултати његовог истраживања, постојање Лондонског уговора јасно је указивало да југословенска опција није могла да се разматра ни као могућност. Све до италијанског пораза у бици код Капорета 1917. године Француска није имала посебну стратегију ни према Србији ни према Балкану. Као и у годинама пред рат следила руску политику на Балкану. Истина, ни после Капорета Француска није променила политику, која је у основи остала реактивна етичка политика – конкретно забринута због италијанске експанзије у источном Медитерану. Тек је у априлу 1918. године Клемансо пристао на распуштање Аустроугарске. Стварање југословенске државе почело је да се разматра као могућност од лета 1918. године, али и тада је Клемансо био забринут првенствено због Немачке. Француска није показала интересовање да утиче

5 Основу француских извора и литературе у монографији чине: Archives du Ministère des Affaires Étrangères (A M A E), Guerre 1914–1918, vol. 333, Balkans, Montenegro; Ministère de la Guerre de la République, Service historique de la terre (M G S H T), 7 N 630, 2177, – Série N 1872–1919;; *Les journal des débats*; *Les Temps*; Raymond Poincaré, *Au service de la France*, V, (Paris 1928); A. Thomazi, *La guerre navale dans l'Adriatique*, (Paris 1925); Pierre Renouvin, *Les relations internationales de 1914 à 1945*, (Paris 1953); M. Larcher, *La Grande guerre dans Balkans*, (Paris 1929); Жорж Ревер, „Ловћенске батерије”, *Revue d'artillerie*, Париз, фебруар – март 1934, Превод у библиотеци Историјског института Црне Горе, ф. 218:

на унутрашње уређење будуће државе. Иако није била нарочито наклоњена Трумбићевом предлогу конфедералног уређења, још мање је била спремна да подржи југословенску државу, која би обухватала бивше аустроугарске покрајине уједињене са Србијом. Без обзира на све то, француско јавно мњење било је наклоњено Србији и пре 1914. године, а нарочито за време рата. Србија је тада имала симпатије и међу научницима и политичким писцима, који нису имали нарочити утицај на политичке одлуке, али су зато несумњиво могли да утичу на јавно мњење по питању света и духа времена. Управо због тога, Краљевина СХС/Југославија добила је своје место у француској међуратној политици, а њена сфера културне дипломатије томе је придавала много пажње. На основу свега изложеног, а што су резултати истраживања потврдили, способност српске политичке елите да се ухвати у коштац са високом политиком на европском нивоу, подржана изванредним напорима српске војске, била је пресудна за стварање југословенске државе. Ова одлика српске елите оформљена је у блиским односима Србије са француском Трећом републиком. Пашић је био више од савременика Клемансоу и Поенкареу – он је умногоме био њихов пандан.⁶

6 Основу француских извора и литературе у монографији чине: Archives du Ministère des Affaires étrangères, Quai d'Orsay: Correspondance politique – Belgrade, Archives diverses politiques – Serbie, Nouvelles Série – Serbie, Série Guerre – Balkans, Serbie, Italie, Autrich-Hongrie, Conférence Internationales, Série Paix, Yougoslavie, Italie, Autrich-Hongrie, Série Z – Europe 1918–1940, Yougoslavie, Italie, Autriche, – Papiers d'agents – Archives privées – Fontenay, Delcassé, Pichon; Boppe, Bérthelot; Archives de Ministère des Affaires étrangères à Nantes, Ambassade Belgrade; Bibliothèque de L'Institut de Franc, Papiers Raymond Poincaré; Archives du Ministère des Finances, Sauvigny sur Orge, Service Historiques de l'Armée de Terre; Documents Diplomatiques français; *Les Armées françaises dans*

У оквиру пројекта *Србија и српски народ у Првом светском рату*, који је представљао дугорочни програм Историјског института у Београду, приступило се редовном одржавању научних скупова у децембру месецу од 1984. до 1989. године, на којима је по хронолошком реду обрађивана свака ратна година. После сваког одржаног скупа објављен је зборник радова. Намера Историјског института била је да се у обради и истраживању Првог светског рата искорачи из оквира изучавања до тада устаљених тема из војне и спољнополитичке области. Било је потребно да се обраде теме о Србији у ратном периоду и животу њеног становништва, као и многе друге. Тако су предмет истраживања и научне обраде постали: српско друштво и политички живот у ратним условима; Солунски процес; југословенско питање и српски политички кругови; привредни основи рата и привреда у окупираној Србији; геноцид према српском народу; отпор репресивној политици окупатора; област међународних односа; планови централних сила у вези са Србијом за време и по завршетку рата; сепаратни мир; јавно мњење непријатељских земаља према Србији; ратни циљеви Србије и велике силе; односи са Грчком и Румунијом; албанска компонента у политици Србије;

le Grande guerre, tome VIII, (Paris 1933); Raymond Poincaré, *Au service de la France*, vol. I–IX, Paris: Plon, 1926–1933); Paul Cambon, *Correspondance, 1870–1924*, t. III, (Paris: Grasset, 1946); François Charles-Roux, *Sovenirs diplomatiques. Rome-Quirinal, février 1916 – février 1919*, (Paris: Fayard, 1956); Georges Bonnefous, *Historire politique de la Troisième Republique*, t. II: *La Grande Guerre 1914–1918*, (Paris, PUF, 1967); André Autheman, *La Banque Impériale ottomane*, (Paris: CHEFF, 1996); Jean-Paul Bled, *Fraçois-Fredinand d'Autriche-Hongrie 1914–1920*, (Paris: Tallandier, 2014); Vojislav G. Pavlović, *De la Serbie vers la Yougoslavie. La France et la naissance de la Yougoslavie 1878–1918*, (Belgrade: Institute des études balkaniques, Académie serbe des sciences et des arts, 2015).

активност српске емиграције и њене везе у савезничким земљама и са неутралним земљама; организовање добровољаца и друге. Велики број научних радова, који је настао током истраживања на овим темама, поред извора и литературе на нашем језику написан је на основу бројних извора и обимне литературе страног порекла и на страним језицима. Међу радовима може се издвојити приличан број оних који су, између осталог, настали анализом француских извора и литературе.⁷

У саопштењима објављеним у Зборнику радова *Колубарска битка: Ратни напори Србије 1914. године* тежиште је стављено на велике војне успехе српске војске у првој ратној години. Своје место су нашле и теме о појединим аспектима међународног положаја Србије, као и неке појаве из унутрашњег живота Србије које су највише биле под утицајем ратних збивања. Руковођење дејствима српске војске у Колубарској бици, највећој бици коју је она водила током Првог светског рата, истраживао је Саво Скоко. На основу резултата истраживања у француским изворима утврдио је да је та српска победа над војском Аустроугарске имала поражавајуће дејство на Хабзбуршку монархију, да је тај пораз толико пољуљао њен углед и углед њених оружаних снага

7 Видети о томе више: *Научни скуп Колубарска битка: Ратни напори Србије 1914. године*, ур. Љиљана Алексић, (Београд: Историјски институт, 1985); *Научни скуп Србија 1915. године*, ур. Даница Милић, (Београд: Историјски институт, 1986); *Научни скуп Србија 1916. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987); *Научни скуп Србија 1917. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1988); *Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989); *Научни скуп Србија на крају првог светског рата*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1990).

да га та царевина више никада није могла да поврати.⁸ Прогон цивилног становништва од стране окупационих власти у Србији 1914. године истраживао је Владимир Стојанчевић. На основу резултата своје анализе утврдио је да рат који је 1914. године Аустроугарска повела против Србије и Црне Горе није представљао ратовање у класичном смислу, већ је истовремено значио и угрожавање националног опстанка целог српског народа, његове физичке егзистенције, његових материјалних добара, његове културе, части и имена.⁹ Аустроугарска понуда сепаратног мира Србији крајем 1914. године, како је резултатима својих истраживања потврдио Андреј Митровић, није била стварана понуда мира, већ примена нератног средства у ратне сврхе, остваривање

8 Аутор је у раду користио француску књигу: Lieutenant-colonel Desmazes et Commandant Naoumovitch, *Les victoires serbes en 1914*, Préface de M. le Maréchal Joffre, (Paris: Editions Berger - Levrault, 1928). Саво Скоко, „Руковођење борбеним дејствима српске војске у Колубарској бици“, *Научни скуп Колубарска битка: Ратни напори Србије 1914. године*, ур. Љиљана Алексић, (Београд: Историјски институт, 1985), 9–20.

9 Основу француских извора и литературе у раду чине: Dr R. A. Reiss, *Rapport sur les atrocités commises par les troupes austro-hongroises pendant la première invasion de la Serbie présenté au gouvernement Serbe*, (Paris 1919); Dr R. A. Reiss, *Comment les Austro-Hongrois ont fait la guerre en Serbie*, Observation directes d'un neutre, (Paris 1915); Dr A. van Tienhoven, *Avec les Serbes en Serbie et en Albanie 1914–1916*, Journal de Guerre d'un Chirurgien, (Paris 1918); C. Sturzenegger, *La Serbie en guerre 1914–1916*, Episodes vécus illustrés de 120 photographies par une Suisse au service de la Croix-Rouge, (Neuchatel-Paris 1916); Paul Gaultier, *Leçons morales de la guerre*, (Paris 1919); Dr Victor Khune, *Ceux dont on ignore le martyre*, Les Yougoslaves et le guerre, (Genève, 1917). Владимир Стојанчевић, „Прогони цивилног становништва од стране окупационих власти у Србији 1914. године“, *Научни скуп Колубарска битка: Ратни напори Србије 1914. године*, ур. Љиљана Алексић, (Београд: Историјски институт, 1985), 111–118.

ратног циља јачег према слабијем, тј. да се миром убрза и до краја доведе војна победа без даљих напрезања и губитака. Међутим, са овом понудом су отпочела стална настојања Централних сила да Србију победе дипломатијом, кад се већ то није лако могло постићи оружјем. Следеће године, 1915, питање сепаратног мира било је поново на дневном реду.¹⁰ Ратне напоре Србије 1914. године и политику Француске и Италије истраживала је Љиљана Алексић-Пејковић. Како су то потврдили резултати њене анализе, Француска је политику према Србији водила у два правца: с једне стране имала је суштински обзир и обавезе према савезнику који је својим снажним отпором, неочекивано и успешно, задржао значајне снаге непријатеља. С друге, велика исцрпљеност тог савезника налагала је Француској да има значајан обзир и према другим потенцијалним савезницима: Италији, а на Балкану Бугарској и Румунији. Придобијање ових земаља, које су у том тренутку биле неутралне, подразумевало је давање уступака на рачун државне територије Србије и на рачун територија које су биле укључене у њене ратне циљеве. Српска влада се томе противила, па су ратни циљеви Србије постали саставни део општег стратешког плана Француске. Из угла интереса Италије, ратна дешавања у Србији у јесен 1914. године појачала су стару политичку дилему према Балкану: с једне стране, страховање од једног словенског упада или акције и с друге, страх да Аустроугарска не стекне преовлађујући

10 Од француске литературе аутор је користио: *L'Allemagne et les problèmes de la paix pendant la première guerre mondiale*, publié par A. Scherer et J. Grunewald, t. 1, (Paris 1962). Андреј Митровић, „Аустроугарска понуда сепаратног мира Србији крајем 1914. године“, *Научни скуп Колубарска битка: Ратни напори Србије 1914. године*, ур. Љиљана Алексић, (Београд: Историјски институт, 1985), 127–148.

положај на Балкану, који би онда озбиљно запретио политичкој и економској независности Италије на већ стеченим позицијама.¹¹ Дневник и извештаји пуковника Фурнијеа, француског војног аташеа у Србији, о почетку Првог светског рата и о великим биткама српске војске 1914. године анализирао је Крунослав Спасић. Резултати до којих је дошао потврђују да је пуковник Фурније веома детаљно писао о стању морала и бројности српске војске пре и после битке на Колубари, изражавајући при томе веома повољно мишљење о српској војсци и њеним командантима, од највиших до најнижих рангова.¹²

Зборник радова *Србија 1915. године* фокус ставља на војнополитичку и стратегијску ситуацију у којој се нашла држава, као и на укупне изазове српског друштва које се суочавало са страдањима, болестима, великом смртношћу и многим другим изазовима. Поједини радови нас обавештавају о ангажовању научника, уметника и других јавних радника на решавању многих виталних питања. Има радова у којима се расправља и о југословенској идеји. Међу темама у зборнику, које

11 За овај рад коришћена је првенствено расположива архивска документација. Микрофилмови из дипломатског архива Министарства иностраних послова у Паризу. Љиљана Алексић–Пејковић, „Ратни напори Србије 1914. године и политика Француске и Италије“, *Научни скуп Колубарска битка: Ратни напори Србије 1914. године*, ур. Љиљана Алексић, (Београд: Историјски институт, 1985), 169–187.

12 Аутор је користио рукопис пуковника Пјера-Виктора Фурнија *Моја мисија на Балкану (Ma mission dans les Balkans)*, који се чува у Историјском архиву копнене војске у Паризу (Archives historiques de l'Armée de terre - Paris (cote 7N 1150)). Крунослав Спасић, „Дневник и извештаји пуковника Фурнијеа, француског војног аташеа у Србији, о почетку Првог светског рата и великим биткама српске војске 1914. године“, *Научни скуп Колубарска битка: Ратни напори Србије 1914. године*, ур. Љиљана Алексић, (Београд: Историјски институт, 1985), 189–193.

су настале на богатој основи извора и литературе, има и оних у којима су коришћени француски извори и литература као што је *Стварност Србије 1915. године* коју је обрадио Владимир Стојанчевић. На основу резултата својих истраживања закључио је да Централне силе и поред тешких губитака које су нанеле Србији и окупације њене територије нису успеле да је победе и неутралишу њен војнополитички значај на Балканском полуострву, као и међу југословенским живљем у Аустроугарској.¹³ Стање на српско-албанској граници и побуна Арбанаса на Косову и у Македонији разматрао је Богумил Храбак. Резултатима анализе утврдио је да је до побуна и напада Албанаца на српску војску долазило на подстрекивање бугарских, турских и аустријских агената, али и да је у таквом држању до изражаја долазило традиционално држање Албанаца према сили за коју су мислили да одступа или да је у повлачењу. Тако

13 У истраживањима за овај рад, аутор је користио следеће француске изворе и литературу: *Rapport sur les Dommages de Guerre causé à la Serbie et au Monténégro présenté à la Commission des Réparations des Dommages*, Paris 1919. (*Compte-Rendu des travaux de la Section Économique, Financière et de Communication*, Paris 1919); Commandant M. Larcher, *La grande guerre dans les Balkans*, Direction de la guerre. Préface du Maréchal Franchet d'Espérey. (Paris 1929); Général Sarrail, *Mon commandement en Orient (1916-1918)*, (Paris 1920); Charles Vellay, *La question de l'Adriatique*, (Paris 1915); C. Sturzenegger, *La Serbie en Guerre 1914-1916*, (Neuchatel-Paris 1916); Dr A. van Tienhoven, *Avec les Serbes en Serbie et en Albanie 1914-1916: Journal de guerre d'un Chirurgien*, (Paris 1918) Henry Barby, *L'Épopée Serbe*, (Paris 1916); Marcel Dunan, *Le Drame balkanique de 1915, L'automne serbe. Notes d'un témoin*, (Paris 1932); Louis L. Thomson, *La Retraite de Serbie (octobre-décembre 1915)*, (Paris 1916); Raoul Labry, *Avec l'armée serbe en retraite, à travers l'Albanie et le Monténégro*, (Paris 1916). Владимир Стојанчевић, „Стварност Србије 1915. године“, *Научни скуп Србија 1915. године*, ур. Даница Милић, (Београд: Историјски институт, 1986), 9–23.

је било са Турцима у јесен 1912, исто се поновило са Аустријанцима у јесен 1918.¹⁴ Србију и велике силе у периоду оперативног затишја на српско-црногорском ратишту истраживао је Саво Скоко и на основу резултата своје анализе утврдио да је велики немар савезника из Антанте довео до слома Србије 1915. године. Наиме, док су Централне силе почетком те године одлучиле да попусте са коалиционим ратом на српско-црногорском ратишту, силе Антанте су од десетковане српске војске, која није имала адекватну опрему у виду понтонских мостова, очекивале да током пролећа и лета предузме офанзиву против Аустроугарске, форсирајући велике пограничне реке, у циљу да се растерети прво руски, а затим и италијански фронт. На дипломатском пољу, очекивале су да српска влада уступи Македонију Бугарској, да препусти Банат Румунији и да не поставља питање територија које се налазе на јужној обали Јадранског мора, а које су биле обећане Италији. Све ово је тешко погодило исцрпљену и искрвављену Србију. На трагичне последице није се дуго чекало, нарочито после погрешног уверења савезника да Бугарска неће ући у рат против Русије, која јој је донела слободу.¹⁵ Борбу за Балкан у је-

14 У структури извора и литературе које је користио аутор, издвајају се следећи француске провенијенције: М. Dunan, *L'été bulgare*, (Paris 1917); А. Vorpe, *A la suite du Gouvernement serbe. De Nich à Corfou 20. October 1915 - 19. Janvier 1916*, (Paris 1917); De Ripert d'Alauzier, *Un drame historique: la résurrection e l'armée serbe. Albanie-Corfou (1915-1916)*, (Paris 1923); Пјарон де Мондезир, *Албанска голгота: Успомене и ратне слике*, (Београд 1936); J. Bourcart, *L'Albanie et les Albanais*, (Paris 1921). Богумил Храбак, „Стање на српско-албанској граници и побуна Арбанаса на Косову и Метохији“, *Научни скуп Србија 1915. године*, ур. Даница Милић, (Београд: Историјски институт, 1986), 63-94.

15 Аутор је за писање ове теме користио следеће француске изворе и литературу: Жозеф Жофр, *Ратни Мемоари*, (Београд 1956); Commandant M. Larcher, *La Grande guerre dans les Balkans*, (Paris

сен 1915. године обрадио је Петар Опачић. Он је утврдио да су политика и одлуке сила Антанте имале пресудног значаја на формулисање војних одлука и спровођење активности владе и врховне команде Србије. Посебно неповољну улогу у томе имале су Велика Британија и нарочито Италија, које су саботирале како разговоре, тако и настојања Француске да помогне Србији. Због таквог држања савезника Србија је крајем 1915. године губила рат, док је њена армија трпела огромне губитке. Сами тим, Антанта је изгубила свој престиж и контролу на Балканском полуострву, што је довело до тешких последица у даљем вођењу рата.¹⁶ Мишљења француских званичних представника у Србији о доприносу српске војске 1915. године истраживао је Крунослав Спасић. Према резултатима његове анализе француски војни аташе Виктор Фурније и посланик те земље у Србији Огист Боп имали су супротна мишљења о потреби њеног предузимања офанзиве, њеној савезничкој улози и војној интервенцији у Албанији 1915. године. Разлог за то био је у томе што је Фурније захтевајући сувише од Србије, чак и по цену њене пропасти, испољавао уска војна схватања лишена хуманости и ширих политичких потреба и

1929); *Ministère des affaires étrangères, Documents diplomatiques 1913-1917. Traité d'alliance greco-serbe*, (Athènes 1917). Саво Скоко, „Србија и велике силе у периоду оперативног затишја на српско-црногорском ратишту“, *Научни скуп Србија 1915. године*, ур. Даница Милић, (Београд: Историјски институт, 1986), 155–181.

- 16 Од француских извора и литературе, аутор је у раду навео следеће: M. Larcher, *La Grande guerre dans les Balkans*, (Paris 1929); *Les Armées françaises dans le Grande guerre*, t. VIII, v. I, (Paris 1923); Général Sarrail, *Mon commandement en Orient 1916-1918*, (Paris 1920); P. Renouvin, *Evropska kriza i Prvi svetski rat*, (Zagreb 1965). Петар Опачић, „Борба за Балкан у јесен 1915. године“, *Научни скуп Србија 1915. године*, ур. Даница Милић, (Београд: Историјски институт, 1986), 209–229.

погледа, уз много необјективности и противречности. Боп је имао далеко шира, далековидија, објективнија, разумнија и хуманија схватања, много више разумевања за положај и дотадашње заслуге и жртве Србије, желећи да се она свакако одржи и као тада једини савезник Антанте у том делу Европе. Он оправдава нужност њене интервенције у Албанији. Његове погледе усвајају добрим делом и француски министар рата Александар Милеран и главнокомандујући генерал Жозеф Жофр, супротно погледима пуковника Фурнијеа.¹⁷ Осим овде изложених радова, у зборнику је објављен рад Андреја Митровића под насловом: „Централне силе и стратегијске саобраћајнице на Балкану 1915. године“, у коме је аутор поред осталих извора и литературе користио и оне француске провенијенције.¹⁸

Србија 1916. године обухвата радове у којима се у најширем смислу разматрају национално-политички и војнодипломатски положај и борба Србије у међународном окружењу. Зборник доноси и радове о добровољачком питању, српским интернирцима у логорима, просвети и школству, српским социјалистима и друге. Аутори једног броја радова за теме које су обрађивали

17 Аутор је у раду користио: – извор, документ из: Archives historiques de l'Armée de terre - Paris (Vensenne), 7 N 1572, Pierre Victor Fournier, *Ma mission dans les Balkans*; Archives diplomatiques du Ministère des Affaires Etrangères - Paris, Serie Guerre 1914-1918, Balkans, Serbie, vol. 370-374. и – литературу: Крунослав Ј. Спасић, *Дневник и извештај пуковника Фурнијеа, француског војног аташеа*, Војноисторијски гласник, 2, 1985, 271-302. Крунослав Спасић, „Француски званични представници у Србији о доприносу српске војске 1915. године“, *Научни скуп Србија 1915. године*, ур. Даница Милић, (Београд: Историјски институт, 1986), 231-238.

18 В. Michel, *Banques et banquiers en debut du 20 siècle*, Paris 1976; *Dnevnik i izveštaj pukovnika Furnijea*, priredio K. Spasić, у: *Војноисторијски гласник*, год 37 (1986).

у структури извора и литературе користили су и француске изворе и литературу. Бој на Кајмакчалану анализирао је Саво Скоко и на основу резултата до којих је дошао установио да је овај бој чинио окосницу борби, које су трајале три и по месеца. Српска војска је уз непосредну помоћ и подршку француских и руских трупа продрла око 40 километара на север и ослободила један мали део своје територије, уз велике жртве које је поднела у току тих ратних операција и целе 1916. године. Те жртве су омогућиле влади Николе Пашића да истраје у компликованој и тешкој дипломатској борби око реализације ратних циљева Србије и утрле пут стварању заједничке југословенске државе.¹⁹ Аустроугарско-бугарске супротности око деобе Србије истраживао је Живко Аврамовски. На основу резултата својих истраживања утврдио је да је савезнички уговор са Немачком и Аустроугарском од 6. септембра 1915. године гарантовао Бугарској припајање Македоније и Источне Србије до реке Мораве. Међутим, бугарска влада и двор поднели су већ у фебруару 1916. године немачкој влади територијални захтев за новом границом на западу, која је подразумевала Поморавље, велике делова Косова и Метохије и коначно део албанске територије који се налазио западно од српско-албанске границе. То је изазвало противљење Аустроугарске и између ње и Бугарске дошло је до озбиљног сукоба. Због тога је краљ Фердинанд крајем 1916. године предложио коначно решење

19 Аутор је у раду користио ове француске изворе и литературу: *Les armées françaises dans la Grande guerre*, VIII, (Paris 1923); L. Madelin, *Verdun*, (Paris 1934); Ж. Жофр, *Ратни мемоари*, (Београд 1956); Général Sarrail, *Mon Commandement en Orient (1916-1918)*, (Paris 1920). Саво Скоко, „Бој на Кајмакчалану“, *Научни скуп Србија 1916. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 33–63.

по којем је Приштина имала да се врати Аустроугарској, док је Призрен могао да остане Бугарској. Барон Буријан је овај предлог прихватио као добру основу за постизање договора, али проблем је остао нерешен и пренесен је у наредну годину.²⁰ Дипломатску борбу за одржавање Солунског фронта анализирао је Петар Опачић и на основу резултата своје анализе потврдио да су збивања на балканском ратишту и око њега од краја новембра 1915. до средине марта 1916. године била испуњена колебањем и неслогом због међусобних противречних интереса и опречних погледа на улогу Балкана у светском рату. Антанта се суочила са моралном обавезом да не напусти Србију и повуче се са Балкана. То је утицало и на приближавање руског и француског гледишта о улози и значају Солунског фронта за даље вођење рата, те је усвојено компромисно решење које је било прихватљиво и за Италију. Све је то утицало на Велику Британију да и она задржи своје трупе на Балкану и да се постигне споразум о одржавању Солунског фронта.²¹ Рад српске владе на добровољачком питању истраживао је Никола Б. Поповић. Резултатима својих истраживања утврдио је да је у Шентију, у француској Врховној команди, 25. децембра 1916. године одржана

20 Аутор је користио: *L'Allemagne et les problemes de la paix pendant la première guerre mondiale*, I, Publié par A. Scherer et J. Grunewald, Paris 1962.

21 Структуру француских извора и литературе у раду сачињавају: P. Renouvin, *Evropska kriza i prvi svjetski rat*, (Zagreb 1965); *Les Armées françaises dans la Grande guerre*, VIII - 1, (Paris 1922-1938); M. Larcher, *La Grande guerre dans les Balkans*, (Paris 1929); Général Sarrail, *Mon commandement en Orient (1916-1918)*, (Paris 1920); F. J. Deygas, *L'Armée d'Orient dans le Guerre Mondiale 1915-1919*, (Paris 1932). Петар Опачић, „Дипломатска борба за одржавање Солунског фронта“, *Научни скуп Србија 1916. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 99–122.

савезничка конференција на којој су решена сва организациона питања око прикупљања југословенских добровољаца у прекоморским земљама. У Француској, крајем децембра 1916. године, француске војне власти организовале су пријемне или прихватне пунктове у Авру, Марсељу и Бордоу. Тако су била решена сва организациона, финансијска и политичка питања око прикупљања југословенских добровољаца у прекоморским земљама и рад је могао да почне.²² Учесће Француске у прикупљању југословенских добровољаца истраживао је Димитрије-Димо Вујовић. На основу резултата своје анализе установио је да се Француска током целе 1916. године активно и искрено залагала на прикупљању југословенских добровољаца. Захваљујући том залагању Француске преброђене су током 1916. године многе препреке и извршене потребне припреме за мобилисање, окупљање и транспорт добровољаца. Ти дипломатски, финансијски, војноорганизациони послови и напори Француске почели су да дају резултате 1917. године.²³ Један француски војни извештај о повлачењу Срба кроз Албанију и боравку на Крфу анализирао је Крунослав Спасић и резултатима до којих је дошао утврдио да је члан Француске војне мисије код српске војске потпу-

22 Аутор је користио документа из: *Archives Diplomatiques, Ministère des affaires étrangères, Paris, Guerre 1914-1918, Serbie*, vol. 381. Никола Б. Поповић, „Српска влада и добровољачко питање“, *Научни скуп Србија 1916. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 193–208.

23 У истраживању овог питања, аутор је користио грађу из: *Archives diplomatiques du Ministère des Affaires étrangères, Paris, Guerre 1914-1918, Serbie*, vol. 376; *Ministère de la guerre de la République Française, Service Historique de l'Armée de la Terre (MG SHAT) 6*, N, 236. Димитрије-Димо Вујовић, „Француска и југословенски добровољци“, *Научни скуп Србија 1916. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 209–229.

ковник Мениал истакао изванредан ред и дисциплину српске војске, у којој упркос свој немаштини, глади и сиромаштву није био пријављен ниједан прекршај. Поред овог, он извештава о организацији интендантуре и службе санитета, опоравку и реорганизацији српске војске, њеном пребацивању на Солунски фронт, притом наглашавајући велике напоре чланова Француске војне мисије.²⁴ Школовање српске омладине у Француској почетком 1916. године истраживала је Љубинка Трговчевић. На основу резултата својих истраживања утврдила је да је школовање приближно 4.000 ђака и студената имало далекосежан утицај на њихову каснију делатност, као и на неке политичке, привредне и културне токове у домовини. И Француска је у савезништву и солидарности са патњама српског народа видела дугорочан интерес за бржи развој њој склоне интелектуалне елите Србије, којој је требало дати печат француске културе.²⁵

24 Крунослав Спасић је анализирао извештај потпуковника Мениала, команданта базе на Крфу, и члана Француске војне мисије код српске војске, под насловом *Општа напомена о спасавању и опоравку српске војске од јануара 1916. до јуна 1916. године (Note générale sur le sauvetage et la reconstitution de l'armée serbe - janvier 1916-juin 1916)*. Овај документ има 21 страницу куцану на машини и налази се у Историјском архиву копнене војске у Паризу [Archives historiques de l'armée de terre - Paris (cote 17N694)]. Крунослав Спасић, „Један француски војни извештај о повлачењу Срба кроз Албанију и боравку на Крфу“, *Научни скуп Србија 1916. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 231–235.

25 Основу француских извора и литературе у раду чине: J. Žujović, *La Politique intellectuelle franco-serbe*, (Paris 1918); A. Moulins, *L'Université français et la jeunesse serbe*, (Bruxelles et Paris 1917); Sorbonne-Archives, 324, Yougoslavie 1893–1954; *Archives Nationales-Paris*, фонд Министарства јавног образовања (F 17), 14157; *Lycée Berthollet, Distribution solennelle des Prix. Faite au Élèves le 13 Juillet 1916*. Љубинка Трговчевић, „Прилог проучавању организације школовања српске омладине у Француској почетком

Од осталих аутора у зборнику који су у својим истраживањима, између осталог, користили и француске изворе и литературу поменућемо Владимира Стојанчевића у раду „Национално--политички и међународни положај Србије“²⁶ и Драгољуба Кочића у раду „Србија, банатско питање и улазак Румуније у рат“²⁷

Србија 1917. године са радовима који су у овом зборнику објављени садржи неколико тематских целина у којима су обрађена питања о положају становништва, повреди Женевских и Хашких конвенција, стању привреде и економској експлоатацији у окупираној Србији и борби српских устаника и комитета против окупатора, као и активности српских социјалиста. Важну целину представљају анализе на фронтима, конкретно на Солунском фронту у току те године, као и односи српске владе са савезницима. Један део радова разматрао је рад српских друштва и исељеничког покрета, јавно мњење о Србији и окупљање југословенских добровољаца у савезничким земљама. Поједини аутори такође су у својим радовима користили и француске изворе и француску литературу: Саво Скоко у раду „Ратна 1917. година“²⁸; Никола Б. Поповић у раду „Пашић и Русија

1916. године“, *Научни скуп Србија 1916. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1987), 261–269.

26 Général Sarrail, *Mon Commandement en Orient (1916–1918)*, (Paris 1920); *Rapport sur les Dommages causés à la Serbie et au Monténégro présenté à la Commission des Réparations des Dommages*, (Paris 1919); *Un Appel des Socialistes serbes au Monde civilisé*, avec préface de Camille Huysmans, *Les crimes austro-magyaro-bulgares dans la Serbie occupée*, (Paris 1917); Commandant M. Larcher, *La grande guerre dans les Balkans*. Direction de la guerre, (Paris 1929).

27 Pierre Renouvin, *Evropska kriza i prvi svjetski rat*, (Zagreb 1965).

28 *Les armées françaises dans la Grande Guerre*, V/1 n V/2, Paris 1931; R. Poincaré, *Au service de la France*, IX, Paris 1932; P. Painlevé, *Comment j'ai nommé Foch et Pétain*, Paris 1923; Commandant M. Larcher, *La Grande guerre dans les Balkans*, Paris: Payot, 1929; P. Renouvin,

1917. године²⁹; Тома Миленковић у раду „Српски и бугарски социјалисти на штокхолмским социјалистичким конференцијама 1917. године“³⁰.

Повреде Женевских и Хашких конвенција у Србији истраживао је Момир Милојевић. На основу резултата истраживања до којих је дошао установио је да је после рата у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, као и у свим другим савезничким земљама, образована комисија, у конкретном случају међусавезничка комисија, са задатком да прикупи и систематизује све податке о штети коју су начинили окупатори. Поред домаћих држављана, у састав комисије уврштени су странци: Британац Мејн (Maune), Француз Бонасије (Bonpasieux) и Швајцарац Рајс (Reiss). Комисија је ослањајући се углавном на Рајсове периодичне извештаје сачинила опсежне извештаје у више томова, посебно за Аустроугарску и Немачку, а посебно за Бугарску, као и заједнички резиме с табеларним приказом свих повреда Женевских и Хашких конвенција. Аустријанци, Мађари и Немци су оптужени за иста дела као и Бугари, а поврх тога и за приморавање заробљеника да раде под непријатељском ватром, затим за употребу

Evropska kriza i Prvi svjetski rat, Zagreb 1965; Ж. Жофр, *Ратни мемоари*, Београд 1956. Саво Скоко, „Ратна 1917. година“, *Научни скуп Србија 1917. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1988), 125–139.

29 Archives Diplomatiques Ministère des affaires étrangères, Paris, Guerre 1914–1918, Russie, vol. 658. Никола Б. Поповић, „Пашић у Русији 1917. године“, *Научни скуп Србија 1917. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1988), 175–179.

30 Comité organisateur de la conférence socialiste internationale de Stockholm, (Stockholm 1918). Тома Миленковић, „Српски и бугарски социјалисти на штокхолмским социјалистичким конференцијама 1917. године“, *Научни скуп Србија 1917. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1988), 275–284.

распрскавајућих зрна, бомбардовање небрањених места, коришћење цивила као заклона, убијање талаца, осуде за рат, промене закона, повреде слободе савести, забрану ћирилице, укидање мораторијума, депресијацију новца, наметање ратних пореза, пљачку цркава, библиотека и музеја и регрутовање Срба. Бугари су посебно оптужени за повреду суверенитета српске државе. Оптужени су и за мучење, терање на кулук, паљевине, денационализацију. Аустријанци и Мађари за то нису били оптужени, што је веома чудно, ако се има у виду њихова политика. Разлике међу оптуженима испољавале су се понекад само у погледу употребљених израза: на пример, Аустријанци, Мађари и Немци били су оптужени за повреду части породице, док су Бугари оптужени за силовања. Премда, када се упореде описи, види се да је реч о истом злоделу. Оптужбе против Бугара су текстуално дуже и теже оквалификоване због масовности злочина и изражене суровости, што је изазвало далеко већи број жртава. Ипак, ове разлике нимало не утичу на степен одговорности држава које су окупирале поједине делове Србије у току Великог рата.³¹ Солунски фронт

31 Обраду ове теме Момир Милојевић је поред других извора и литературе засновао на бројним француским изворима и литератури: W. van der Vlugt, *Loeuvre de Grotius et son influence sur le développement du droit international*, Recueil des Cours de l'Académie de droit international de La Haye, 7, 1925; Paul Fauchille, *Traité de droit international public*, II, (Paris: Rousseau et C, 1921); B. R. Malézieux, *Le statut international des criminels de guerre*, Revue générale de droit international public, 1941 – 1945, vol. II, (Paris, A. Pedone); M. Sibert, *Traité de droit international public*, II (Paris 1951); *La Commission d'enquête sur la violation des règles du roit des gens, des lois et des coutumes de la guerre. Rapports sur la violation du droit des gens en Belgique*, (Paris – Nancy 1915); C. Sturzenegger, *La Serbie en guerre 1914 – 1916*, (Neuchatel – Paris 1916); H. Barby, *L'épopée serbe*, (Paris 1916); A. van Tienhoven, *Avec les Serbes en Serbie et en Albanie 1914 – 1916*, *Journal de guerre d'un chirurgien*, (Paris 1918);

1917. године анализирао је Петар Опачић и на основу резултата утврдио да је та година била врло тешка за Антанту у целини, према томе и за савезничку војску у Македонији. Антанта је успела да промени режим у

M. Novakovitch, *L'occupation austro-bulgare en Serbie*, (Paris – Nancy 1918); *Les balles explosibles autrichiennes*, (Lausanne 1915); *Comment les Austro-Hongrois ont fait la guerre en Serbie*, (Paris 1915); *Rapport sur les atrocités commises par les troupes austro-hongroises pendant la première invasion de la Serbie*, (Paris 1919); *Les infractions aux lois et conventions de la guerre commises par les ennemis de la Serbie depuis la retraite serbe de 1915*, (Paris 1918); *Le traitement des prisonniers et des blessés par les Austro-Germano-Bulgares*, (Paris 1919); *Les infraction aux règles et lois de la guerre*, (Lausanne – Paris 1918); *Lettres du front macédonno-serbe (1916 – 1918)*, (Genève 1921); *Les Austro-Hongrois en Serbie envahie*, (Paris 1919); *Sourdoulitza*, (Paris 1919); R. A. Reiss – A. Bonnasseiux, *Réquisitoire contre la Bulgarie*, (Paris 1919); *Enquête dans les Balkans*, (Paris 1914); A. Mérignhac, *De la responsabilité pénale des actes criminels commis au cours de la guerre de 1914 – 1918*, *Revue de droit international et de législation comparée*, No 1, 1920; R. A. Reiss, *Rapport sur les atrocités commises par les troupes austro-hongroises pendant la première invasion de la Serbie*, (Paris: B. Grasset, 1919); *Les persécutions des Yougoslaves*, (Paris 1916); O. Debbash, *L'occupation militaire*, (Paris 1962); E. Charleville, *La validité juridique des actes de l'occupant en pays occupé*, (Paris 1902); E. Olivier, *De l'occupation d'un territoire ennemi d'après les Conférences de la Haye*, (Paris 1913); *Mémoire de la Délégation du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes présenté à la Conférence de la Paix; Rapport de la Commission interalliée, spécialement designé pour constater les violations des Conventions de La Haye et du Droit international en général commises de 1915 à 1918 par les Bulgares en Serbie occupée*, I–III, (Beograd 1919); *Documents relatifs aux violations des Conventions de La Haye et du Droit international en général commises de 1915–1918 par les Bulgares en Serbie occupée*, I–III, (Paris 1919); *Note sommaire au sujet des faits criminels qui ont amené la guerra mondiale, qui ont accompagné le début et qui ont été commis au cours des hostilités à l'égard de la Serbie par les armées et les autorités austro-hongroises, allemandes et bulgares*, *Mémoire présenté par la délégation serbe de la Première Sous-commission des responsabilités de guerre*. Момир Милојевић, „Повреда Хашких и Женевских конвенција у Србији“, *Научни скуп Србија 1917. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1988), 21–35.

Грчкој и да упркос смањењу енглеских ефектива, пристизањем грчких трупа и југословенских добровољаца ојача у односу на непријатеља. Због повлачења Русије из рата савезници су изгубили иницијативу и на свим фронтима заузели став ишчекивања. Српски војници највише су патили за отаџбином, из које су долазиле болне вести о зверствима окупатора, а нада у скори повратак кући све се више губила. Упркос свим изазовима, солунска војска је преживела све недаће и већ у пролеће 1918. године била је спремна за нови напад.³²

Истраживачки циклус Историјског института Србија и српски народ у Првом светском рату окончан је крајем 1980-их са два зборника, који су као тематски оквир имали:

– *Србију 1918. године и стварање југословенске државе*, у којем је разматрано неколико тематских целина: стање привреде, економије и основног школства у Србији под окупацијом; околности на Солунском фронту изражене кроз политичку штампу, делатност уметника и ратне операције и пробој фронта; погледи на Србију, југословенско питање и Краљевину СХС у јавном мњењу савезничких земаља; односи са савезничким земљама и деловање исељеника и признатих научника, као и пропагандна делатност у тим земљама; стварање

32 Основу француских извора и литературе у раду чине: *Les Armées françaises dans la Grande guerre*, tom VIII, vol. II; *Documents diplomatiques 1913 – 1917: Traité d’alliance Greco-Serbe, invasion Germano-Bulgare en Macédonie*, Athènes 1917; J. Chabanier, *La campagne d’Albanie 1917*, *Revue historique de l’Armée*, 1967/23; Ж. Жофр, *Ратни мемоари*, Београд 1956; G. Pedrancini, *Une crise exceptionnelle – les refus collectifs d’obéissance en 1917*, *Revue historique de l’Armée*, 23 (1967). Петар Опачић, „Солунски фронт 1917. године“, *Научни скуп Србија 1917. године*, ур. Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1988), 141–161.

Југославије, долазак српске војске, уговори о примирју, одређивање граница, правни концепт и културна интеграција југословенске заједнице.³³

– *Србију на крају Првог светског рата*, који такође има неколико тематских поља: демографски, привредно-економски и политички и међународно–правни положај Србије по завршетку рата и у првим поратним годинама; стапање Србије с југословенском државом, српске политичке странке после уједињења, организација власти у новој држави, културна интеграција и обнављање издавачке делатности; питање хуманитарне помоћи и деловања избегличких логора.³⁴

Оба зборника донела су по неколико радова у којима су аутори, упоредо са изворима и литературом друге провенијенције, своја истраживања засновали на анализи француских извора и литературе.

У зборнику радова *Србија 1918. године и стварање југословенске државе* анализу француских извора и литературе извршили су: Нада Шуица у раду „Сведочанство ратног сликара Владимира Бецића“³⁵; Љубинка

33 *Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989).

34 *Научни скуп Србија на крају првог светског рата*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1990).

35 Архив Србије, МП несређена грађа: „Exposition artistique“, *L'opinion*, Salonique, avril 10, 1915 и „Ce que nous devons voir“, *Independant*, Salonique, avril 13, 1915; *L'illustration*, septembre 21, 1918. Нада Шуица, „Сведочанство ратног сликара Владимира Бецића“, *Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989), 101–107.

Трговчевић у раду „Културни одбор у Паризу“³⁶; Саво Скоко у раду „Ратна 1918. година“³⁷; Петар Опачић у раду „Слом Централних сила на Балканском ратишту 1918. године. Пробој Солунског фронта“³⁸; Владимир Стојанчевић у раду „Одређивање југословенско-бугарске границе 1918. године“³⁹; Вујица Ковачев у раду „Савезничка војна мисија у Будимпешти крајем 1918. године и разграничење са Мађарском“⁴⁰; Душан Т. Батаковић

36 Archives Diplomatiques, Ministère des Affaires Etrangères – Paris, Papiers d'Argents, Berthelot, с. 10, 1915–1916. Љубинка Трговчевић, *Културни одбор у Паризу, Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989), 129–139.

37 *Les Armées françaises dans la Grande guerre*, (Paris 1922–1938); Ж. Жофр, *Ратни мемоари*, (Београд 1956); Commandant M. Larcher, *La Grande guerre dans les Balkans*, (Paris 1929); Pierre Renouvin, *Evropska kriza i prvi svetski rat*, (Zagreb 1965). Саво Скоко, „Ратна 1918. година“, *Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989), 271–281.

38 *Les Armées françaises dans la Grande guerre*, tom VIII, vol. 3, (Paris 1922–1938). Петар Опачић, „Слом Централних сила на балканском ратишту 1918. године. Пробој Солунског фронта“, *Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989), 285–295.

39 Colonel Вујас, *La Serbie aux Côtes des Alliés 1914–1918*, (Paris 1929). Владимир Стојанчевић, „Одређивање југословенско-бугарске границе 1918. године“, *Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989), 317–321.

40 Service Historique de l'Armée de Terre, Paris, Fonds Armée française d'Orient, Fonds Clemanceau, Mission militaire Alliée près du Gouvernement Hongrois. Вујица Ковачев, „Савезничка војна мисија у Будимпешти крајем 1918. године и разграничење са Мађарском“, *Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989), 335–343.

у раду „Есад-паша Топтани, Србија и албанско питање (1916–1918)“⁴¹; Миле Бјелајац у раду „Стварање војске Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба“⁴².

Србију и југословенско питање у италијанској и француској штампи 1918. године истраживала је Љиљана Алексић-Пејковић. Резултатима своје анализе потврдила је импулсивне реакције у јавном мњењу Италије у вези са могућим последицама по њене интересе и претензије, после изјава двојице водећих политичара из англосаксонског света председника САД Вудро Вилсон и премијера Велике Британије Лојда Џорџа о циљевима савезника у рату и о такозваном конгресу угњетаваних народа одржаном у Риму 9. и 10. априла 1918. Распон израженог незадовољства био је веома велики, али сводио се на две дилеме: прва, хоће ли Аустроугарска бити уништена или очувана у једној суженој форми, и у оквиру тога да ли да се направи или не направи договор са Југословенима о једној заједничкој антиаустријској акцији. Друга, ако се направи договор са Југословенима, које и колике концесије треба да се прихвате, да ли само један принципијелни договор без разговора о територијалним питањима, или одрицање и поновно уређивање Лондонског уговора из 1915. У јавности је

41 Albert Mousset, *L'Albanie devant l'Europe (1912–1829)*, (Paris 1930); *Histoire de l'Albanie des origines à nos jours*, (Roanne 1974); Essad-pasha, *Memoire sur l'Albanie*, (Paris 1919). Душан Т. Батаковић, „Есад-паша Топтани, Србија и албанско питање 1916–1918“, *Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989), 345–363.

42 Archives des relations extérieures, Paris, *Serie Europe 1918–1929, Autriche*. Миле Бјелајац, „Стварање војске Народног вијећа СХС“, *Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989), 365–377.

преовладала спремност за једним компромисом. За то време, француска штампа је изражавала крајњу уздржаност француске владе у односу на све јавне и званичне пројугословенске манифестације, која је из обзира према Италији и одредбама Лондонског уговора трајала до априла 1918. Први коментари француске штампе за један италијанско-југословенски договор и изјашњења у вези са тиме уследили су после чувене изјаве француске владе од 19. априла. Током маја и јуна било је све више чланака у којима се није одобравало то што италијанска влада истрајава у томе да се Југословенима не понуди ништа конкретно.⁴³ Луја Кордијеа и његове радове о пробијању Солунског фронта истраживао је Крунослав Ј. Спасић. На основу резултата своје анализе утврдио је да Кордије сведочи о хероизму француских и српских војника, као и о хероизму регента Александра. Указао је на то да су судбина и исход Великог рата одлучени у Македонији и да су војници на Солунском фронту одлучили победу у рату. Доказао је такође да су Фош, Клемансо, Лојд Џорџ и други прво хтели да спрече победу на Солунском фронту, а затим су умањили њен значај.⁴⁴ Уговоре о примирењу истраживао је Момир

43 Основу француских извора и литературе у раду чине: микро-филмови из Дипломатског архива француског Министарства спољних послова, серија: *Guerre, Autriche-Hongrie*, vol. 160 и 161 (*Les Yougoslaves*) и *Europe 1918–1929*; Charles-Roux, *Souvenirs diplomatiques*. Rome-Quirinal (fevrier 1916 – fevrier 1919), (Paris 1958). Љиљана Алексић–Пејковић, „Србија и југословенско питање у италијанској и француској штампи 1918. године“, *Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989), 109–117.

44 Louis Cordier: – *La resurrection serbe*, 1927; – *L'âme serbe*, 1928; – *Le désarmement des Bulgares à Mlado Nagoritane*, Almanach du Combattant, (Paris 1935); – *L'armée serbe au calvaire d'Albanie*, Bulletin des Amitiés Franco-Yougoslaves, (Paris 1937); – *Tribula-*

Милојевић и резултатима своје анализе утврдио да је суштинска веза између уговора о примирју и уговора о миру тешња него што се претпоставља или приказује. Без обзира колико се мир успостављао посебним уговорима, њихова веза с уговорима о примирју је несумњива. То је имало посебан значај за нове државе, које су с поносом истицале да нису стваране уговорима већ борбом својих народа.⁴⁵

Истраживања која су укључила и француске изворе и литературу у зборнику *Србија на крају Првог светског рата* спровели су: Владимир Стојанчевић у раду „Политички и међународни положај Србије од

tions allemandes zn Macedonie, Mont-de-Marsan 1937; – *Boucle de la Tcherna 1916*, Bulletin de l'Amicales des O. R. de la Section du Chiffre, 1938; – *L'héroïque défens de Belgrade. La bataille sur le Quai du Danube, 5-9 octobre 1915*, (Nancy 1939); – *Franchet d'Esperey vu par l'un de ses soldats*, Albi 1942; – *Le 2e de Zouaves dans l'épopée serbe*, Revue de la F.A.R.A.C., 1957; – *L'offensive victorieuse de l'armée serbe, été-automne 1916*, France Culture, oct. 1966; – *Monastir le la côte 1248 en mai 1917*, Revue de la F.A.R.A.C., 104–105, 1967; – *L'épopée serbe de l'hiver 1915–1916*, Revue de la F.A.R.A.C., 106–108, 1968; – *Victoire éclair en Orient. 15–19. septembre 1918. Bataille pour les cimes*. Aurillac 1968. Крунослав Спасић, „Луј Кордије и његови радови о пробијању Солунског фронта“, *Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989), 119–126.

- 45 *Mémoire de la Délégation du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes présenté à la Conférence de la Paix, Annexe, Le pertes serbes*; G. F. de Martens, *Nouveau Recueil général des Traités et autres actes relatifs aux rapports du droit international*, troisième série, t. 11, (Leipzig 1922); *Le Temps*, 15. X 1918; Mermeix, *Les Négociation Secrètes et les Quatre Armistices*, avec pièces justificatives, (Paris 1921); K. Strupp, *Documents pour servir à l'histoire du droit des gens*, t. III, (Berlin 1923); Paul Fauchille, *Traite de droit international public*, t. II, (Paris: Rousseau et Cie, 1921). Момир Милојевић, „Уговори о примирју“, *Научни скуп Србија 1918. године и стварање југословенске државе*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1989), 297–314.

уједињења 1. децембра 1918. до Париске конференције мира 1919;⁴⁶ Душан Т. Батаковић у раду „Српско-арбанашки спорови око разграничења и арбанашка емиграција са Косова и Метохије (1918–1920)“⁴⁷; Миле Бјелајац у раду „Удео Србије у војним напорима новостворене државе“.⁴⁸

Међународно-правни положај српског одреда у саставу међународног детаשמана на територији Црне Горе истраживао је Гавро Перазић. На основу резултата својих истраживања дошао је до закључка да српске трупе у Црној Гори, на крају Првог светског рата, нису биле окупационе трупе: Црна Гора после слома није потписала мир, већ капитулацију, тако да је остала савезник Антанте; није постојао титулар, носилац окупације, јер је Црна Гора била савезничка држава; српска војска у односу на команду није могла да предузима независне акције у циљу постизања одређених циљева; српска

46 Bujac, colonel, *La Serbie aux cotés des Alliées 1914–1918*, Paris 1929; Vellay, Charles, *La question de l'Adriatique*, Paris 1915. Владимир Стојанчевић, „Политички и међународни положај Србије од уједињења 1. децембра 1918. до Париске конференције мира 1919“, *Научни скуп Србија на крају првог светског рата*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1990), 9–24.

47 *Memoire présenté à la Conférence de la Paix à Paris par son Excellence le général Essad Toptani, président du gouvernement d'Albanie*, Paris 16. avril 1919. Душан Т. Батаковић, „Српско–арбанашки спорови око разграничења и арбанашка емиграција са Косова и Метохије (1918–1920)“, *Научни скуп Србија на крају првог светског рата*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1990), 35–49.

48 Archives des relations extérieures, Paris (A R E); Etat major de l'armée de terre, Service historique, Paris (E M A T); Jean Bernachot, *Les Armée Française en Orient, Apres l'Armistice de 1918*, (Paris 1918). Миле Бјелајац, „Удио Србије у војним напорима новостворене државе“, *Научни скуп Србија на крају првог светског рата*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1990), 173–178.

команда је издала наређење, правни документ, како би спречила да политичке одлуке постану предмет војног притиска и да се дистанцира од директног мешања у домаћу политику; мандат српских трупа се није разликовао од оног међународних јединица, али је њихов мандат представљао психолошку подршку за идеју националног јединства; после уједињења све савезничке трупе, не само српске, постале су гарнизоне трупе за одржавање реда; после уједињења међународне трупе и команда одржали су статус и супериорни положај, што се најбоље испољило у интервенцији током Божићне побуне у Црној Гори.

Будући да одлука о повлачењу савезничке војске за Црну Гору није била донета, уклањање међународног мандата ове војске није било јасно са правне тачке гледишта. Захваљујући утицају италијанске дипломатије план да се савезничка команда додели Србији није успео. Због тога је целокупна војска, укључујући и југословенске снаге, стављена под команду француског генерала Таона.⁴⁹

49 У сврху истраживања ове теме, аутор је користио следеће изворе: Antonio Sanches de Bustamente, *Droit Internationale Public*, T. IV, (Paris 1937); Луи Ле Фир, *Међународно јавно право*, (Београд 1934); Ernest Nys, *L'occupation de guerre*, (Bruxelles 1919); Paul Fauchille, *Traité du Droit Internationale Public*, T. II, (Paris 1921); Karl Strupp, *Elément du Droit International Public*, (Paris 1927); A. Merignac-Lemonon, *Droit de Genes et la guerre de 1914–1918*, (Paris 1921); Whitney Warren, *Monténégro. Le crime de la Conférence*. Paris–Geneve: Atar, 1925; *Les armées françaises dans la Grande guerre*, T. VIII, Vol. 3, Paris 1923; Annèxe No 1831, Nov. 1918; Меморандум од 5. марта. *Monténégro devant la Conférence de la Paix*. Гавро Перацић, „Међународно-правни положај српског одреда у саставу међународног детаשמана на територији Црне Горе“, *Научни скуп Србија на крају првог светског рата*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1990), 25–33.

Привредни положај Србије по завршетку ратних операција истраживала је Даница Милић. Резултатима своје анализе утврдила је да је опоравак економије текао споро, због тога што је недостајао инвестициони капитал. Банке су наставиле и обновили пословање, усвојен је закон о ванредним ратним кредитима, подигнут је кредит, али још је било мало средстава. Србији нису опроштени ратни дугови, њихово регулисање било је услов да би се добили кредити за обнову. Сматрало се да би после обнављања транспортне мреже и инфраструктуре било олакшано транспортовање робе на целој територији Краљевине СХС, што би омогућило да се добију јефтинији кредити из иностранства. Економију је успоравао и дуготрајан процес демобилизације, због чега је недостајало квалификоване радне снаге. Монетарна реформа и замена новчаница довела је до незадовољства у многим слојевима друштва. Из дана у дан прилике су се мењале, на први поглед можда исувише споро, али је крајем 1919. године ипак било много тога већ покренуто, многе акције су биле у току и пут ка нормализацији привредног живота био је трасиран.⁵⁰

50 У своје истраживање, аутор је укључио и следеће француске изворе и литературу: Pierre Léon, *Guerres et crises 1914–1947. Histoire économique et sociale du monde*, T. V, (Paris 1977); André Philip, *Histoire des faits économiques et sociaux de 1800 à nos jours*, (Paris 1963); Emil Zaleski, *Les courants commerciaux de l'Europe danubienne au cours de la première moitié du XX s.* (Paris 1952); Costa Stojanovitch, *Le mouvement commercial de la Serbie*, (Paris 1919); Costa Stojanovitch, *La Serbie et la liquidation de la guerre eropéenne*, (Génève – Paris 1919); M. Novakovitch, *L'occupation Austro-Bulgare en Serbie*, (Nancy–Paris 1918); D. Jovanovitch, *Les effets économiques et sociaux de la guerre en Serbie*, Dotation Garnegie 1930; *Les dommages de guerre du R. SHS*, Délégation du Royaume de SHS à la Conférence de la Paix. Compte rendu des travaux de la Section économique, financière et de communication, (Paris 1919). Даница Милић, „Привредни положај Србије по завршетку рат-

Зборник радова *Србија на крају првог светског рата* изашао је у време када је свет, који је настао после завршетка Другог светског рата, увелико почео да се мења. Нове промене у свету, које су се у великој мери одразиле на његову геополитичку концепцију, испољиле су се у доминацији једне светске силе, јачањем улоге и ширењем структуре НАТО пакта, ширењем Европске уније, стварањем малих држава и многим другим процесима. Ове промене са својом свеобухватном тенденцијом одразиле су се и на пољу друштвено-хуманистичких наука, конкретно историографије. Дошло је до промена у погледу на узроке Првог светског рата, његов ток и последице. Уследила су преиспитивања прошлости с другачијег становишта, која су се испољила кроз ревизију узрока и последица рата.⁵¹

Тренд ревизије као и велики јубилеј, стогодишњица од избијања Великог рата, навели су многе у српској академској јавности да у сарадњи са својим колегама из света предузме нове истраживачке подухвате. У складу са тим настојањима појавио се низ зборника радова, у којима су аутори чланака и прилога изложили резултате својих истраживања. Поред истраживача из света и из Србије, на страницама зборника нашли су се радови и француских историчара. На тај начин пружила се прилика да се сагледају узајамне рецепције резултата једне

них операција“, *Научни скуп Србија на крају првог светског рата*, уредник Славенко Терзић, (Београд: Историјски институт, 1990), 51–63.

51 Видети више о питањима и проблемима у вези са ревизијом узрока и повода, као и о кривци за Први светски рат у: Миле Бјелајац, *1914–1920: Зашто ревизија?: Мењање оцена о узроцима Првог води ревизији оцена о узроцима Другог светског рата*, (Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2019).

и друге историографије у односу на конкретан предмет истраживања.

Зборник радова *Срби и Први светски рат 1914–1918* као један од научних циљева имао је спознају места и улоге Краљевине Србије и српског народа у Великом рату. Упоредо са овом тенденцијом на страницама зборника разматрано је држање великих сила, њихови ставови према Србији током рата, држање у Јулској кризи, војне операције, разарање и уништавање привредних потенцијала и културних споменика, односно понашање нападача према становништву у окупираним крајевима, ратни успеси српске војске, прелазак преко Албаније, ратне операције, Солунски фронт, југословенски програм српске владе и друга питања. Осим изучавања многих питања која је са собом наметнуо рат, зборник је за научни циљ имао разјашњење свих неспоразума и отклањање неразумних и неодрживих оптужби које су изrekli поједини аутори о одговорности Србије за избијање рата, пре свега за Сарајевски атентат, за пружање помоћи атентаторима, као и недоумице у вези с местом и улогом Младе Босне и Црне руке у тим збивањима, њиховом односу са српском владом, и слично.

Резултати истраживања француских историчара односили су се на место Србије у ратним циљевима Француске 1914–1918. године, што је обрађивао Жорж Анри Суту. На основу резултата својих истраживања потврдио је да југословенски програм српске владе никада није постао део француске ратне стратегије. Суштину савезничког деловања представљало је пружање подршке националним покретима у оквиру Аустроугарске, док су обавезе из Лондонског уговора према Италији спречавале у конкретном случају Француску да подржи југословенски пројекат. Све време рата француска дипломатија је гледала на Србију као на савезника од

пресудног значаја. Међутим, чак и после пробоја Солунског фронта, предност се давала савезу са Италијом, а све то у циљу да се поново успостави равнотежа снага у Европи. Француска дипломатија је југословенски програм схватала као један пројекат за будућност, који је везивала за стратегију организовања Средње Европе.⁵² Спасовање српске војске током 1915, историја и сећање, анализирао је Фредерик Ле Моал. Резултатима своје анализе утврдио је да је повлачење српске војске пред заједничким нападом аустро-немачких и бугарских армија преко планинских венаца Албаније и Црне Горе на јадранску обалу, одакле је Француска организовала њихов транспорт и реорганизацију на Крфу, створило у овој земљи слику о Србији као храбром савезнику и изазвало огромне симпатије за њену војску и народ, који

52 Током целог рата, Француска је спроводила стратегију која је била усмерена на свеобухватну победу у рату. Конкретно у случају Балкана, њена дипломатија је почетком рата желела да организује нови балкански савез. Србији је обећавано ширење на запад, стављањем у изглед да добије Босну и Херцеговину и излаз на море. То је требало да буде надокнада за источну Македонију, коју је по француској замисли требало предати Бугарској да би ова земље ушла у рат на страни савезника. После повлачења српске војске 1915. године, сви ови планови су изгубили на значају. Од тада се о преуређењу Балкана и Средње Европе размишљало само у склопу укупних планова за послератно преуређење Европе, уз предуслов да победе савезници. На крају, потребно је рећи да је аутор користио радове српских историчара из Сједињених Држава и Уједињеног Краљевства: А. N. Draganich, *Serbia, Nikola Pasic and Yugoslavia*, (New Brunswick, 1974); Cf. D. Djordjevic, *The Ceration of Yugoslavia 1914–1918*, (Oxford, 1980); М. В. Petrovich, *A History od Modern Serbia 1804–1918*, vol. II, (London, 1976); Georges-Henri Soutou, „La place de la Serbie dans les buts de guerre français 1914–1918“, *Срби и Први светски рат 1914–1918: зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јуна 2014*, ур. Драгољуб Р. Живојиновић, (Београд: Српска академија наука и уметности, 2015), 103–113.

су све своје снаге ангажовали у заједничкој борби против Централних сила. Искуство заједничког ратовања постало је основа на којој је Француска у међуратном периоду изградила стратегију према Југославији и засновала савез са њом. Како се то испоставило у Другом светском рату, антинемачка основа француско-југословенског савеза није била довољна ни у Француској ни у Југославији да би се зауставила немачка армија. После рата, у биполарном свету, повлачење преко Албаније изгубило је свој стратешки значај и емоционални набој, а тиме и српско-француско пријатељство.⁵³ Писање о Србији 1915. године у француском часопису “*La Revue des Deux Mondes*”, умногоме је наговештавало ставове француске дипломатије. Ову тему истраживао је Жан Пол Блед и резултати његове анализе потврдили су да је у овом листу одговорност за пораз Србије приписана

53 Повлачење српске војске и избеглица преко Албаније добило је највећи публицитет и створило најснажнији утисак о страдању у француској јавности. Цела јавност је то схватила као голготу Србије. Стварању такве слике допринело је и пребацивање српске војске на Крф, помоћ при њеном опоравку и реорганизацији, прихват избеглица и ђака и студената, као и то да је Француска свему томе дала одлучујући допринос. Све то имало је великог утицаја на међусобне односе током међуратног периода. У основи тих односа било је у рату сковано српско-француско пријатељство са упечатљивим сећањем на повлачење преко Албаније, што је било оличено у споменику захвалности Француској у Београду. У истраживању ове теме, аутор је користио рад: Р. Опаčić, „Alliance militaire franco-serbe dans la Première Guerre mondiale, 1914–1919“, *La Serbie et la France: une alliance atypique. Les relations politique, économique et culturelles, 1870–1940*, D. T. Bataković (dir.), (Belgrade, 2010). Frédéric Le Moal, „Le sauvetage de l’armée serbe en 1915: histoire et memoire“, *Срби и Први светски рат 1914–1918: зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јуна 2014*, ур. Драгољуб Р. Живојиновић, (Београд: Српска академија наука и уметности, 2015), 421–429.

егоизму Италије, која је желела да одлучује о наслеђу Хабзбурга на Балкану и спречи стварање велике српске државе.⁵⁴ Фурнијева сведочења о операцијама српске војске 1914. године истраживао је Фредерик Гелтон. На основу резултата својих истраживања утврдио је да Фурније у својим запажањима о биткама те године на Церу и Колубари истиче квалитет српског војника, али и јасно указује на то да српска војска није била спремна за рат у јулу 1914.⁵⁵

Из тематског опуса који су обрађивали српски историчари важно је издвојити „Француска, Србија и стварање Југославије после пробоја Солунског фронта септембра 1918“, тему коју је истраживао Војислав Павловић. Резултати његових истраживања говоре о томе да после пробоја Солунског фронта влада Жоржа Клемансоа није имала стратегију којом је могла да надомести нестанак Аустроугарске у сврху спречавања Аншлуса и организовања Средње Европе и Балкана. И поре тога, одбила је да подржи стварање државе Јужних Словена, јер је као потписница Лондонског споразума морала да поштује преузете обавезе према Италији. Ова држава је испољавала претензије на Јадранску обалу, што је Француску онемогућавало да подржи реализа-

54 Jean-Paul Bled, „La Revue des Deux Mondes et la Serbie en 1915“, *Срби и Први светски рат 1914–1918: зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јуна 2014*, ур. Драгољуб Р. Живојиновић, (Београд: Српска академија наука и уметности, 2015), 115–119.

55 Frédéric Guelton, „Les “papiers Fournier”, or Fournier’s Documents Dealing with the Serbian Army’s Campaign of 1914“, *Срби и Први светски рат 1914–1918: зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јуна 2014*, ур. Драгољуб Р. Живојиновић, (Београд: Српска академија наука и уметности, 2015), 387–393.

цију југословенског програма српске владе.⁵⁶ Француске слависте Шарла Лоазоа и Огиста Говена и њихов поглед на југословенски простор истраживала је Гордана Кривокапић-Јовић. Резултатима своје анализе потврдила је да је француска историја после Наполеонове ере имала највећи утицај на југословенски пројекат. Слависти су као путници-истраживачи кроз своју новинарску, дипломатску и пропагандну делатност имали за циљ вршење цивилизаторске мисије, док је цео пројекат имао и стратешку димензију срачунату на заштиту француских интереса у источном Медитерану и Јадранском мору.⁵⁷

56 Аутор је у истраживању ове теме користио следеће француске изворе и литературу: Клемансо – Д’Епере, Париз, 30. 9. 1918, *Les armées françaises dans la Grande guerre*, tome III, vol. 3, doc. No 1244; Archives du Ministère des Affaires Étrangères (A M A E): – Série Z, Autriche, Yougoslavie; – Série A, Paix; – Papiers d’agents-Archiv privée, Fontenay; – Série Y; Raymond Poincaré, *Au Service de la France*, IX, (Paris 1933). Војислав Павловић, „Француска, Србија и стварање Југославије после пробоја Солунског фронта септембра 1918“, *Срби и Први светски рат 1914–1918: зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јуна 2014*, ур. Драгољуб Р. Живојиновић, (Београд: Српска академија наука и уметности, 2015), 497–510.

57 Archives diplomatiques du Ministre français des Affaires étrangères (A D M A E): – Série Papiers d’agents Billy; – Série Z; Europe; A. Gauvin, *La question yougoslave*, (Paris, 1918); Ernest Lavisse et Alfred Rambaud, *Historire générale de IVe siècle à nos jours*, tome XII, *Le monde contemporaine (1870–1900)*, Paris, 1897–1905; J. Droz, *L’Europe centrale, évolution historique de l’idée de “Mittel-europa”*, (Paris, 1960); J.-M. Valentin, „La recherche sur l’Autriche en France“, *Austriaca*, 33 (1991); A. Mares, „Les Français face au concept d’Europe centrale et orientale“, *Cahier des civilisations de l’Europe centrale et du Sud-Est*, I, (1983); J. Charue, „Les slavistes français et l’Autriche Hongrie de 1867 à 1918“, *Etudes danubiennes*, Tome VI, Numeros 2; Anne 1990. Гордана Кривокапић-Јовић, „Француски слависти и југословенски простор“, *Срби и Први светски рат 1914–1918: зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15.*

Међу осталим српским историчарима у зборнику, који су у својим истраживањима користили и француске изворе и литературу, треба споменути: Милорада Екмечића са радом „Сарајево 1914: нов поглед“⁵⁸; Душана Т. Батаковића и његов рад „Млада Босна и Црна рука“⁵⁹ и Милета Бјелајца који је написао рад „Стогодишњица: трендови ревизије узрока Великог рата“⁶⁰.

Научни циљ да се утврде нове чињенице како би се проширила досадашња сазнања о Великом рату навео је на сарадњу Историјски институт и Институт за стратегијска истраживања да заједничким снагама дођу до тог циља. Резултат ове научне сарадње била су два зборника *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе* и *Крај Великог рата – пут ка новој Европи*

јуна 2014, ур. Драгољуб Р. Живојиновић, (Београд: Српска академија наука и уметности, 2015), 541–554.

58 P. Renouvin, *Les origines immédiates de la guerre: (28 juin–4 août 1914)*, (Paris, 1925, 1927). Милорад Екмечић, „Сарајево 1914: нов поглед“, *Срби и Први светски рат 1914–1918: зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јуна 2014*, ур. Драгољуб Р. Живојиновић, (Београд: Српска академија наука и уметности, 2015), 21–43.

59 A. Barre, *La Bosnie-Herzégovine, L'administration autrichien de 1878 à 1903*, (Paris, 1904); R. Pelletier, „La vie et oeuvre de Vladimir Gaćinović“, *Le Monde Slave* (1938); Душан Т. Батаковић, „Млада Босна и Црна рука“, *Срби и Први светски рат 1914–1918: зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јуна 2014*, ур. Драгољуб Р. Живојиновић, (Београд: Српска академија наука и уметности, 2015), 151–166.

60 „France–Allemagne“, *Revue Historique des Armées, Service Historique de la Défense*, No 256/2009; J.-В. Duroselle, *La Grande Guerre des Française 1914–1918, L'incompréhensible*, (Paris, 2002); Ж. П. Блед, *Франц Јозеф*, Београд, 1998; J. P. Bled, *L'Agonie d'une monarchie Austrie-Hongrie 1914–1920*, (Paris 2014); J. J. Becker, *L'année 14*, (Paris, 2013).

у којима су изложени резултати истраживања о битним и важним питањима у вези са овим ратом.⁶¹

Зборник *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе* ставља свој фокус на Први светски рат на Балкану, као и на учешће сила у овом до тада највећем сукобу. Радови су подељени у седам тематских целина. *Историографија* садржи анализе научних полемика о ратној кривици и разлозима за избијање рата, последица рата на стваралаштво у друштву, резултата претходних научних истраживања. *Рат и дипломатија* обједињује чланке о дипломатским активностима и билатералним односима између држава, уочи и током рата. *Балкан у Првом светском рату* доноси анализе о политичком, војном, географском и дипломатском поступању балканских држава у рату. *Српска војска у Првом светском рату* износи резултате истраживања о српској војсци током рата. *Друштво* доноси чланке о пропаганди, привреди, окупационом систему и виђењима унутар јавног мњења. *Сећања* износе резултате истраживања мемоарске литературе и споменичког наслеђа о рату. *Након рата* садржи научну обраду актуелних питања

61 Међународни тематски зборници радова који су предмет наше анализе настали су поводом јубилеја 100 година од завршетка Првог светског рата и представљају резултат вишегодишње научне сарадње Историјског института из Београда и Института за стратегијска истраживања Универзитета одбране Министарства одбране Републике Србије. *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, 2015); *Крај Великог рата: пут ка новој Европи*, ур. Александар Растовић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, Министарство одбране, 2020).

после рата, комисије за испитивање злочина и успостављање независности и интегритета држава.⁶²

Структура радова француских историчара и радова њихових српских колега, који су у списку извода и литературе имали и оне на француском језику, у зборнику као предмет истраживања има следеће теме и питања. „Француска морнарица и Балканско ратиште (1914–1918)“ коју је обрадио Александар Шелдон Дуплекс. Резултати његових истраживања показали су да је Балканско ратиште за француску морнарицу представљало изазов, јер је настојала да неутралише аустроугарску флоту и спречи њен упад у Медитеран. Французима је ово било нарочито важно због тога што нису могли да спрече аустро-немачке подморнице да напуштају Јадран. Имајући то у виду, најзначајнији француски допринос био је евакуација српске војске без и једне жртве. Ова операција била је претеча савезничког система конвоја, који се показао ефикасан против подморница у другој половини 1917. године. Француски поморски официри, који су се налазили у пратњи Франше Депереа током пробоја Солунског фронта, створили су неопходне предуслове за рад француских војних мисија и успостављање стратегијских односа са Грчком и будућим државама – Југославијом и Румунијом.⁶³ Деловање Карнегијеве фондације за мир у свету у Првом светском рату и њену перцепцију и утицај на Балкан истраживала је Надин Акунд. Из резултата

62 Видети о томе више: *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, 2015).

63 Alexandre Sheldon-Duplaix, „The French navy and the Balkan theatre (1914–1918)“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, 2015), 207–223.

њене анализе сазнајемо да је фондација током Великог рата показала велики интерес за Балкан, на који је због његових карактеристика у економији и образовању гледала као на јединствен ентитет. Исто тако, заговарала је нову дипломатију под арбитражом једне међународне организације и радила у правцу постизања одрживог мира кроз примену искустава из балканских ратова.⁶⁴ Балкан у спољној политици Француске у предвечерје Великог рата анализирала је Биљана Стојић. На основу резултата ауторкиних истраживања видимо да је Француска после два балканска рата задобила поштовање на Балкану. Међутим, искуства из ратова 1912–1913. недвосмислено су показала да Француска заостаје у војним припремама за осталим великим силама. Настојања да подигне своје војне капацитете на виши ниво суочила су француску владу са значајним отпором у јавности и у неким опозиционим круговима. Вест о убиству надвојводе Франца Фердинанда и његове супруге у Сарајеву затекла је Француску усред кризе Кајо–Калме, која је поделила француско друштво и одвукла пажњу владе са дешавања на Балкану и кризе која је избила између Аустроугарске и Србије после атентата. Поред тога, због болести свог амбасадора Француска није имала представника у Србији од 16. до 25. јула 1914, тако да до доласка новог амбасадора Огиста Бопа Париз није добијао извештаје из Београда. Када се Француска укључила у кризу, практично све одлуке су већ биле донесене и она више није могла да утиче на ток догађаја. Упркос свему, иако није желела рат, нити је за њега била спремна,

64 Nadine Akhund, „The Carnegie Endowment for International Peace in the Great War: Perceptions and Impact of the Balkans“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, 2015), 181–195.

Француска није узмакла пред немачким притиском. У рат је ушла чврсто и мирно, како је то изјавио Поенкаре.⁶⁵ Од осталих тема и питања поменућемо: европске корене француског југословенског пројекта на почетку 20. века истраживала је Гордана Кривокапић-Јовић⁶⁶,

65 Структура француских извора и литературе у раду обухвата: Archives des ministères des Affaires étrangères, Correspondance politique et commerciale, Nouvelle série 1896–1918 (AMAE, NS), su-série Turquie; *Documents diplomatiques français (1871–1914)*, (DDF); *Le Temps*; *Le Matin*; *L'Humanité*; Général Herr, *La guerre Balkans. Quelques enseignements sur l'emploi de l'artillerie*, (Paris 1913); F. Herr, „Quelques enseignements de la Guerre des Balkans sur l'emploi tactique et technique de l'artillerie“, *Revue d'artillerie*, October 1912 – Mars 1913, 81, (Paris-Nancy); R. Poincaré, *Au service de la France. L'Union sacrée 1914*, t. IV, (Paris 1914); P. Renouvin, *Evropska kriza i Prvi svetski rat*, (Zagreb 1965); F. Crouzet, „Remarques sur l'industrie des armements en France (du milieu du XIXe siècle à 1914)“, *Revue historique*, 510, (Paris 1974); J. Chastenet, *Raymond Poincaré*, (Paris 1948); *La Première Guerre mondiale*, vol. I, (sous la direction de P.-M. de la Groce), (Paris 1991); J.-B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, (Paris 1964); J.-B. Duroselle, *La Grande guerre de Français*, (Paris 1994); A. Zévaès, *Histoire de la Troisième république (1870–1926)*, (Paris 1926). Биљана Стојић, „Балкан у спољној политици Француске у предвечерје Великог рата“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, 2015), 87–108.

66 Основу француских извора и литературе у раду чине: Elisee Reclus, *Nouvelle Geographie Universelle, La terre et les hommes, L'Europe meridionale (Gece, Turquie, Roumaine, Serbie, Italie, Espagne, Portugal)*, Paris: Librairie Hachette et Cie, 1875; J. Brunhes et C. Val-laux, *La Géographie de l'histoire*, (Paris: Félix Alcan, 1921); J. Ancel, *Peuples et nations des Balkans*, (Paris: Armand Colin, 1926); J. Ancel, *Géopolitique*, (Paris: Delagrave, 1936); Hugues Peurey, *Représentations nationales et territoriales dans la géographie des Balkans de la première moitié du XXe siècle, dualité professionnelle et engagement. L'exemple des deux géographes français: Gaston Gravier (1886–1915) et Yves Châtaigneau (1891–1969)*, (Université Paris I – Master 2 2008);

непрекинуту дискусију о Балкану као узрочнику Првог светског рата, анализирао је Миле Бјелајац⁶⁷, рад Међусавезничке комисије за испитивање злочина у Србији у Првом светском рату обрађивао је Милован Писари.⁶⁸

Крај Великог рата – пут ка новој Европи је зборник који чине пет тематских целина. *Српска војска на крају Великог рата* доноси резултате истраживања о улози српске војске у завршним операцијама, ослобађању територија, доласку на југословенска подручја у бившој Аустроугарској и демобилизацији дела њеног састава. *Ратна 1918. година* садржи чланке који разматрају завршне војне операције: последња офанзива

Michel Sivignon, *La politique dans la géographie des Balkans: Reclus et ses successeurs, d'une Géographie universelle à l'autre*, Hérodote 117, 2 (Éditeur La Découverte 2005). Гордана Кривокапић Јовић, „Европски корени француског југословенског пројекта на почетку 20. века“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, 2015), 155–165.

67 Аутор је користио „France–Allemagne“, *Revue Historique des Armées, Service Historique de la Défense*, No 256/2009. Миле Бјелајац, „Непрекината дискусија о Балкану као узрочнику Првог светског рата“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, 2015), 19–35.

68 Од француских извора и литературе аутор је навео следеће: R. A. Reiss, „Les armées austro-hongroises en Serbie. Notes d'un criminaliste praticien“, *Revue de Paris*, vol. 22, tom. II (mars–avril 1915); *Rapport de la Commission interalliée sur Les violations des Conventions de la Haye et du Droit international engénéral, commises de 1915–1918 par les Bulgares en Serbie occupé. Documents*, tom I, (Paris 1919); L. Cordier, *L'heroique defense de Belgrade: la Bataille sur le Quai du Danube: 5–9 Octobre 1915*, (Nancy 1939). Милован Писари, „Рад Међусавезничке комисије за испитивање бугарских злочина у Србији у Првом светском рату“, *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, 2015), 517–529.

војске Аустроугарске на италијанском фронту, њено повлачење и расподела њене флоте између савезничких држава, као и деловање немачког генералштаба крајем рата. *Стварање југословенске државе* обухватило је сукобе Срба и Хрвата кроз супротстављеност два концепта државног уједињења Јужних Словена, деловање француских интелектуалаца код уједињења и ставови Жоржа Клемансоа о томе и о стварању Југославије, републиканске идеје српских политичара, политику српских власти према руском питању у периоду револуције 1917. године. *Друштво* усмерава фокус на различите аспекте ратног и послератног друштва: француска штампа о пробоју Солунског фронта, жене у рату и њихова борба за нормирање политичког и друштвеног положаја у новој држави, хуманитарна ситуација у Србији после рата, обликовање културе сећања у српском друштву. *Историографија* садржи чланке о карактеру Версајског мировног система и о војним и цивилним губицима Краљевине Србије у рату према архивској грађи.⁶⁹

У Зборнику је објављено неколико радова о темама које нам омогућавају увид у рецепцију резултата француске историографије. Мишљење француских интелектуалаца према идеји југословенства и стварању Југославије истраживала је Александра Колаковић. Резултати њених истраживања говоре нам да се у време Великог рата за француске државнике и политичаре отворило питање реализовања идеје југословенства на темељима које су поставили француски интелектуалци у ранијем периоду. Заметак идеје југословенства пронађен је у француском интересовању за Словене у периоду стварања Илирских провинција. Њено постепено

69 *Крај Великог рата: пут ка новој Европи*, ур. Александар Раствовић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, Министарство одбране, 2020).

формирање од тада, без обзира на то колико се чинило стихијско и непланирано, прати се преко стварања институционалног оквира за проучавање словенског света, до креирања планова о начинима извођења уједињења Јужних Словена. На еволуцију идеје југословенства код Француза утицали су и сами Јужни Словени, код којих се та идеја мењала и као таква је представљана Французима. Историјске димензије уобличавања ове идеје указују на то да је представљала израз потреба француског друштва. Израз једне такве потребе био је у томе да се у државном полету словенских народа препознају могућности Француске да се освети Немачкој.⁷⁰

70 На развој идеје југословенства и касније стварање основа за њену реализацију значајни су Шарл Лоазо и Андре Шерадам. Они су указали на постојање политичке зрелости словенских народа на Балкану, а потом су уз афирмацију сличности Срба, Хрвата и Бугара у начелу подржали идеју њиховог уједињења. Једну деценију пре уједињења и стварања југословенске државе, од 1908. до 1918. године, неформална група француских интелектуалаца (Виктор Берар, Огист Говен, Андре Шерадам, Емил Оман и др.) заједно са српским интелектуалцима (Гргур Јакшић, Јован Жујовић, Миленко Веснић и др.) организовала је предавања и штампања брошура којима је помагала српске интересе и идеју уједињења. Постојање једне такве неформалне групе пружило је Србији могућност да је укључи у своју културну и научну пропаганду, које утицала на стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У сврху своји истраживања Александра Колаковић користила је већи број француских извора и литературе, од којих наводимо један део: *Archives nationales de France (ANF)*: – *Dossier Mallet, Dossier Berard, Dossier Haumant, Dossier Leger; Le Matin*; L. Eisenmann, *André Chzradame et la question d'Autriche*, *Revue historique*, t. LXXXIX (1902); A. Gauvain, *L'Europe au jour le jour. La première guerre balkanique: 1912*, t. 4, (Paris 1918); A. Gauvain, *L'Europe au jour le jour. La première guerre balkanique: 1912*, t. 5, (Paris 1918); A. Gauvain, *La Question Yougoslave*, (Paris 1918); É. Haumant, *En Bosnie*, (Paris 1906); A. Scheikevitch, *André Chéradame et son oeuvre*, (Paris 1928); A. Mazon, Andre Livondelle, „Émile Haumant – Ncrologié“, *Reuves des étrudes slaves*, v. 21, issue

Однос председника француске владе Жоржа Клемансоа према питању стварања Југославије и њеног међународног признања анализирао је Биљана Стојић. На основу резултата њене анализе сазнајемо да је Клемансо имао категоричан став против стварања нових држава на територијама распаднуте Хабзбуршке монархије. Ипак, почетком јуна је у име Француске признао међународну легитимност Краљевству СХС, а разлог је био тај што су се он и Мировна конференција суочили са сложенијим проблемима од питања те монархије. Сходно томе, Клемансо је поступио у складу са одлукама других великих сила. У сврху образложења своје одлуке Клемансо је нагласио да је за њега држава СХС једнака Пашићу, односно да је признаје из пијетета према њему.⁷¹ Писање француске популарне и високотиражне

21-1-4, (1944); Ch. Prochasson, A. Rasmussen, *Au nom de la patrie. Les intellectuels et la première guerre mondiale (1910–1919)*, (Paris 1996); P. Nora, „Lavissee, instituteur national“; *Les lieux de mémoire*, vol. 1, (Paris 1997); M. Winock, *Le fièvre hexagonale. Les grandes crises politiques 1871–1968*, (Paris 1999); A. Prost, J. Winter, *Penser la Grande Guerre. Un essai d’historiographie*, (Paris 2004); J. N. Jeannyney, *La Grande Guerre si loin, si proche. Réflexion sur un centenaire*, (Paris 2013); N. Beaupré, *Écrits de guerre 1914–1918*, (Paris 2013). Aleksandra Kolaković, „French Intellectuals on the Yugoslav Idea and the Creation of Yugoslavia“, *Крај Великог рата: пут ка новој Европи*, ур. Александар Раствојић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, Министарство одбране, 2020), 207–224.

- 71 Резултате својих истраживања Биљана Стојић је засновала на богатој основи француских извора и литературе, од којих наводимо један део: Service historique de la Défense (S H D), – *Voyages de Monsieur Clemenceau, Président du Conseil, Ministre de la Guerre aux Armées (janvier 1918 – janvier 1919)* – État-Major de l’armée de terre, fond Clemenceau, 6 N 235; Archives des ministères des Affaires étrangères (AMAE), Papier d’Agents – Georges Clemenceau (198); G. Clemenceau, *La France devant L’Allemagne*, (Paris 1916); Jean Maret, *M. Clemenceau peint pour lui-même*, (Paris

штампе о пробоју Солунског фронта у септембру 1918. године истраживао је Душан Р. Бајагић. Резултати његових истраживања потврдили су да је Солунски фронт имао споредни значај у односу на Западни фронт, односно секундарни значај за Антанту. Међутим, са пробојем Солунског фронта схватило се да се захваљујући њему може утицати на исход рата.⁷² Од осталих истраживања у зборнику, у којима су обухваћени француски извори и

1929); René Benjamin, *Clemenceau dans la retraite*, (Paris 1930); Jacques Moreau, *Clemenceau en bloc*, (Paris 1931); Gistav Žefrov, *Žorž Klemanso*, (Beograd 1938); Georges Wormser, *Clemenceau vu de près: documents inédits, épisodes oubliés, précisions nouvelles*, (Paris 1979); Jean-Baptiste Duroselle; *La Grande Guerre des Français*, (Paris 1994); Vincente Duclert, *La République imaginée 1870–1914*, (Paris 2010); Luj Franše D'Epere, *Memoari: Solunski front, Srbija, Balkan*, prirređivač Vojislav Pavlović, (Novi Sad 2018). Biljana Stojić, „Georges Clemenceau and Creation of Yugoslavia“, *Крај Великог рата: пут ка новој Европи*, ур. Александар Раствовић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, Министарство одбране, 2020), 235–254.

- 72 Аутор је своја истраживања засновао на анализи садржаја текстова и чланака у следећим листовима: *Le Petit Journal*, *Le Petit Parisien*, *Le Matin*, *La Journal* и *L'Écho de Paris*. Од француске литературе користио је: Ж. Лефевр, *Историја Француске*, II, (Београд 1961); P. Renouvin, *Evropska kriza i Prvi svetski rat*, (Zagreb 1965); P. Alber, *Istorija štampe*, (Beograd 1998). Поред овде анализираног рада, аутор такође има још један рад заснован на истраживањима француске штампе и литературе: Dušan R. Bajagić, „Serbia and Other participants in the Balkan Theatre of War according to French Newspaper *Le Petit Parisien*“, *Зборник радова Филозофског факултета*, ур. Звездан Арсић, (Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2020), 215–233. Душан Р. Бајагић, „Пробој Солунског фронта и Крај великог рата: према писању француске штампе“, *Крај Великог рата: пут ка новој Европи*, ур. Александар Раствовић и Миљан Милкић, (Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, Министарство одбране, 2020), 259–284.

литература, потребно је поменути: промене у интерпретацији Версајског система током протеклих 100 година, које је извршио Миле Бјелајац⁷³; војни и цивилни губици Краљевине Србије у Првом светском рату у људству на основу архивске грађе Воног архива Министарства одбране Републике Србије, које је спровела Маријана Мраовић.⁷⁴

За истраживање рецепције резултата француске историографије о XX веку у српској историографији после 1945. године од значаја су два зборника радова у издању Балканолошког института Српске академије наука и уметности.

*Савез изграђен у Великом рату*⁷⁵ за предмет истраживања има односе између Србије и Француске за

73 Аутор је своја истраживања засновао на следећим француским изворима и литератури: Jasna Adler, *L' Union force. La Croatie et la creation croate, 1914-1929*, (Beriln, Bern, Bruxelles, Frankfurt/M, New York: Peter Lang, 2001); Jean-Baptist Duroselle, *La Grande Guerre des Français 1914–1918*, (Paris: Perrin, 2004); Jean Noel Grandhomme; „Le Marechal Franchet d'Esperey, trait d'union entre la France et la Serbie“, *La Serbie et la France une Alliance Atypique*, dir. Dušan T. Bataković, (Beograd 2010); Jean Jacques Becker, Gerd Krumeich, *La Grande Guerre. Une histoire franco-allemand*, (Paris: Editions Tallandier, 2012).

74 Истраживањима Маријане Мраовић обухваћени су следећи француски извори и литература: *Rapport sur les Dommages causes à la Serbie et au Monténégro presente a la Conferance de Paix*, (Paris 1919); R. A. Reiss, *Les Austro-Hongrois en Serbie envahie Rapport presente a M. le President du Conesile des Ministres du Royau, de Serbie*, Paris 1919.

75 Зборник је настао на основу пројекта који је установио и водио Душан Т. Батаковић у сарадњи са Мисијом за стогодишњицу Великог рата (Mission du centenaire de la Grande guerre) и Француским институтом у Београду (l'Institut français de Belgrade). Трагична судбина Србије за време Великог рата навела је Душана Т. Батаковића да предложи рад на једној синтези, која би француску јавност боље упознала са малом балканском земљом

време Великог рата, који су били велика прекретница у укупним односима између две земље. Прилоге за овај зборник написали су француски и српски историчари, користећи француске и остале релевантне изворе и литературу. Њихов истраживачки опус обухватио је следеће теме: Србија у Великом рату 1914–1918; Француска врховна команда и операције у Србији за време Великог рата; Спасовање српске армије; Србија Огиста Боба; Србија и Француска у Великом рату; Генерал Пјарон де Мондезир, шеф француске војне мисије, при српској војсци 1916; Утисци код Срба у Србији и на Солунском фронту о њиховој француској браћи по оружју; Срби и Французи у Источној армији, потпоручник Ле Маш, капетан Лусијен, генерал Гијом и конструкција слике о другом; Миленко Веснић и француски интелектуалци; Француско-српска сарадња на албанском ратишту (1915–1920).⁷⁶ Из наведеног опуса изложићемо поједине теме.

Сведочење Огиста Боба, француског амбасадора у Србији, о повлачењу српске војске и избеглица преко планина Црне Горе и Албаније у зиму 1915. године истраживао је Станислав Сретеновић. На основу резултата

која је годину дана сама водила рат и била победница над рушилачком силом свог суседа Аустроугарске. Односно, упознала би француску јавност са нападом, који су удруженим снагама предузеле Аустроугарска, Немачка и Бугарска и који је означио крај српског отпора. Сатерани на Косово и Метохију, српска влада и војска одабрали су егзил пре него да предају оружје. Управо у том трагичном часу догодио се истински, прави сусрет српске војске и друштва са Француском. Vojislav G. Pavlović, „Preface“, *Une Alliance bâtie dans le Grande Guerre*, dir. Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institut des Études balkaniques, 2019), 9 i 10.

76 Видети о томе више: *Une Alliance bâtie dans le Grande Guerre*, dir. Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institut des Études balkaniques, 2019).

његове анализе сазнајемо да је Боп у свом изражајном и прецизном рукопису описао сваки тренутак ове истинске голготе. Као савезник Антанте од првог дана рата и упркос напуштању своје државне територије због непријатељске окупације, како примећује Боп, Србија је у овом повлачењу поднела огромну жртву са циљем да сачува народ и институције. У складу са културним обрасцем националне државе у Француској и жељом њених дипломата, политичара и интелектуалаца да тај образац рашире у свету, како на то указује Сретеновић, Боп уочава у Србији структуралне сличности са тим обрасцем. У тежњи да његова мисија успе, он жели да задржи Србију уз Антанту и због тога даје моралну визију међународних односа, утемељену на праву рођења.⁷⁷

Политичке односе између Србије и Француске у време Великог рата анализирао је Војислав Павловић. Како су то резултати његове анализе потврдили, француско-српски савез искован је током Великог рата и на његов настанак пресудно су утицали: криза из јула–

77 Аутор је у раду, поред осталих, користио француске изворе и литературу: Archives du Ministère des Affaires étrangères et européennes, La Courneuve (A M A E E) – Série Personnel – Dossiers individuels – Deuxième série nominative, 1900–1930, dossier 215 (A. Boppe), – Correspondance politique et commerciale 1897–1918, Guerre 1914–1918, Serbie, 371; *Annuaire diplomatique et consulaire de la République française*, (Paris 1921); *Le Figaro*; *Le Pays lorrain*; Léon Burgeois, *Solidarité*, (Paris: A. Colin, 1896); Auguste Boppe, *A la suite de Gouvernement serbe. De Nich à Corfu, 20 octobre 1915 – 19 janvier 1916*, (Paris: Editions Bossard, 1917); François Roth, *La guerre de 70*, (Paris: Fayard, 1990); François Roth, *Raymond Poincaré*, (Paris: Fayard, 2000); Laurent Villatte, *La République des diplomates. Paul et Jules Cambon, 1843–1935*, (Paris: Science Infuse, 2002); Frédéric La Moal, *La France et L'Italie dans les Balkans 1914–1919*, (Paris: L'Harmattan, 2006). Stanislav Sretenović, „La Serbie d'Auguste Boppe“, *Une Alliance bâtie dans le Grande Guerre*, dir. Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institut des Études balkaniques, 2019), 185–209.

августа када је француска подршка руском савезнику била од пресудног значаја за будућност Србије; одлучна акција француске владе на челу са Аристидом Бријаном за време српског повлачења преко Црне Горе и Албаније, од децембра 1915. до јануара 1916. године, када је формулисала политички оквир за помоћ Србима. Влада је првобитно предвиђала да се упуте француске дивизије у сврху подршке при повлачењу, а када је увидела да је то неизводљиво, инсистирала је да савезници, Британци и Италијани, пристану на континуирано војно присуство у Солуну. Влада је такође обавезала француску војску да приступи пребацивању српске војске на Крф, њеном организовању и снабдевању. Коначно, за настанак француско-српског савеза од великог значаја су били непрестани напори и истрајност француске владе током формирања и нарочито током одржавања Солунског фронта. Како то аутор закључује, помоћ коју је Француска пружала, без било какве нарочите амбиције и интереса, омогућила је Србији да изађе као победница из Великог рата у коме је изгубила трећину свог становништва.⁷⁸

78 Рад садржи обимну основу француских извора и литературе из које доносимо краћи извод: Archives du Ministère des Affaires étrangères, Nouvelle Série, (A M A E, N S) – Serbie vol. 13; A M A E, Série Z, Europe 1918–1940, Yougoslavie, vol. 121; A M A E, P A - A P, Fontenay, 347, vol. 103; A M A E, Guerre 1914–1918, Autriche, vol. 159, – Balkan, Serbie, vol. 394; Bibliothèque de l’Institut de France, Papier Stephen Pichon, MS, vol. 4397; Service historique de la défense (SHD), série 5N, vol. 110, 146, 150, 151; Documents diplomatiques français (D D F) 1915, III; Armée françaises dans le Grande Guerre (A F G G), t. VIII, vol. 3; Raymond Poincaré, *L’année trouble 1917. Au service de la France*, vol. IX, (Paris 1932); Général Maurice Sarrail, *Mon commandement en Orient*, Éditions (Paris: Soteca, 2012); Bonnefous, *Histoire politique de la Troisième République*, vol. II, *La Grande Guerre*, (Paris 1962).

Однос Француске врховне команде према операцијама у Србији током Великог рата истраживао је Франсоа Коше. Резултатима својих истраживања потврдио је да је Француска врховна команда генерала Жозефа Жофра показала само ограничено интересовање за ратне операције српске војске у времену пре њеног повлачења из земље у новембру 1915, односно до њеног појављивања у мају 1916. године на Солунском фронту. Са ступањем српске војске на фронт, команданти, француски генерали Морис Сарај, Адолф Гијом и Франше Д'Епере нису придавали исту важност њеном учешћу у заједничким напорима на Источном фронту. Ефективна сарадња је почела тек пошто се Сарај заглибио на фронту 1917. Долазак Гијома за команданта фронта није умногоме довео до промене, будући да је више био наклоњен француско-британском савезу. Тек ће Франше Д'Епере имати више поверења у српску војску. Он ће јој дати одлучујућу улогу у пробоју фронта 1918. Конкретно, када је реч о Француској врховној команди, како је то Коше потврдио, може се указати на неке битне моменте у њеном односу према српској војсци: пребацивање на Крф и спасавање; омогућавање да се војска обнови и оперативно развије; ефективно и победничко увођење војске у борбу 1918. У овом смислу, од изузетног значаја била су просрпска осећања код великог броја официра француске војске, што је још више било појачано чињеницом да је управо на Балканском ратишту у Великом рату настао појам јединствене команде.⁷⁹

Vojislav G. Pavlović, „La France et la Serbie dans la Grande Guerre“, *Une Alliance bâtie dans la Grande Guerre*, dir. Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institut des Études balkaniques, 2019), 117–162.

79 Аутор је у својим истраживањима користио научне радове објављене у зборнику радова: *La Serbie et la France, ne Alliance atypique* (Belgrade: Institut des études balkaniques, Académie serbe

Завршетак Великог рата на Балкану 1918–1923. је зборник радова у коме је акценат истраживања стављен на спознаји сложености процеса преуређења Балкана после окончања непријатељстава у Великом рату. Контуре процеса преуређења оцртавале су се још у току рата будући да се југословенско питање, схваћено као збир територијалних захтева југословенских народа, свело на изричит захтев да се Аустрија уништи.

Зборник се састоји од истраживачких радова, већином насталих и на француским изворима и литератури, са широким тематским пољем у којем су обухваћени: спровођење унутрашњих реформи у Аустрији у циљу решавања јужнословенског питања; спољна политика Италије на Балкану 1918; надања и очекивања становништва Букурешта о крају рата под окупацијом Централних сила; улога Француза у авијацији током офанзиве у септембру–октобру 1918; заузимање Скопља од стране француске коњице у септембру 1918; долазак српске војске у Босну и Херцеговину и промена од Аустроугарске до Југославије; мисија Антанте у Будимпешти; Балкан и источни део Централне Европе као повод за отуђење и ривалитет између Лондона и Париза у годинама после рата; симболични и стратешки ривалитет између Италије и Француске код формирања морнарице Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца; либерална Италија и стварање новог политичког поретка у Централној и Источној Европи; да ли је било грчког империјализма; индустријализација у балканским земљама после

des Sciences et des Arts, 2010); Vojislav Pavlović, „La France et la Serbie dans la Grande Guerre“ *Revue Historique des Armees*, 280, «France–Serbie» (2015); François Cocher, „Le Haut-commandement français et les opérations en Serbie durant la Grande Guerre“, *Une Alliance bâtie dans le Grande Guerre*, dir. Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Institut des Études balkaniques, 2019), 97–116.

Великог рата; рађање новог човека или како је Јосип Броз постао комуниста; присуство француске војске на Балкану крајем Великог рата и стварање Југославије у светлу нових доказа и контроверзи.⁸⁰ Из изложеног тематског оквира нашу истраживачку пажњу усмеравамо на тему о заузимању Скопља.

Заузимање Скопља од стране француске коњице септембра 1918. анализирао је Фредерик Гелтон. Из резултата његове анализе можемо да сазнамо да је савезничка победа на Солунском фронту дошла као исход низа војних подвига, а тако је било и са заузимањем Скопља од стране коњичке бригаде генерала Жуино-Гамбете, 29. септембра 1918. Овај подвиг представљао је последњу карику у ланцу догађаја који су довели до пораза Бугарске и сходно томе утицали на распад фронта Централних сила на Балкану, а у крајњем на његову дислокацију. Ова операција коју је осмислио генерал Франше Д'Епере, врховни командант савезничке војске на Балкану, изведена је савршено ефикасно, уз учествовање три пука колонијалне коњице под командом генерала Жуино-Гамбете, искусног официра вичног маневарском ратовању, карактеристичном за операције у колонијама. Циљ је био да се непријатељ изненади форсираним маршом како би се заузело Скопље и на тај начин пресекала одступница бугарској војсци према домовини из западног дела Македоније. Када је бугарска војска схватила да им је одступница пресечена, запрепашћење је било толико велико да су већ наредног дана затражили примирје.⁸¹

80 Видети о томе више: *Finir la Grande Guerre dans les Balkans*, dir. Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Académie srebе des sciences et des arts, Institut des études balkaniques, 2022).

81 Frédéric Guelton, „La cavalerie française conquiert Uskub. Septembre 1918“, *Finir la Grande Guerre dans les Balkans*, dir. Vojislav G. Pa-

Питање присуства француске армије на Балкану на крају Великог рата и стварање Југославије у светлу нових доказа и контроверзи истраживао је Миле Бјелајац. На основу резултата својих истраживања, Бјелајац је потврдио да су дугу традицију имале историјске процене о присуству и нарочито о улози коју су француска, италијанска и српска војска добиле непосредно после примирја на Балкану. Управо је савезничка победа на Солунском фронту имала, како на то Бјелајац указује, далекосежне последице по крај Првог светског рата и на јачање југословенског покрета у Црној Гори и Хабзбуршкој монархији у завршним данима рата. Истиче да проређени и расути српски одреди нису могли да наметну уједињење, у случају да се већина Јужних Словена томе супротставила у новембру и децембру 1918. Француска војска наступала је стриктно према Бугарској, Румунији, Украјини и Мађарској. Само су мањи одреди били упућени у Ријеку, Сплит, Которски залив, Скадар. Преовлађујуће снаге имали су Италијани. Како су то резултати анализе показали, првенствено је врховни командант Источне армије генерал Франше Д'Епере предузимао све што је могао како би подржао српску и југословенску ствар. Он је то радио понекад и насупрот упутствима која је добијао од председника владе Клемансоа.⁸²

vlović, (Belgrade: Académie serbe des sciences et des arts, Institut des études balkaniques, 2022), 73–89.

- 82 Основа француских извора и литературе у раду обухвата: L. Franše D'Epere, *Memoari, Solunski front, Srbija, Balkan, Centralna Evropa 1918–1919*, priređivač Vojislav Pavlović, (Novi Sad: Prometej, 2018); J. Adler, *L'Union force: La Croatie et la création de l'Etat yougoslave (1918)*, (Genève: Georg, 1997); F. Grumel Jacquignon, *La Yougoslavie dans le strategie Francaise de l'entre deux-guerres (1918–1935). Aux origines du myth serbe en France*, (Berlin: Peter Lang, 1999); M. Kovach, *La France, la creation du royaume "yougoslave" et la question*

Предмет научних истраживања били су односи и везе испољени у прожимању два друштва, српског и француског, у раздобљу дужем од једног века. Истраживањима су обухваћени: последња трећина 19. века, почетак 20. века, савезништво током Првог светског рата, ток војне и политичке сарадње и културне везе у времену између два светска рата, наставак дипломатских, политичких и културних односа после Другог светског рата. Резултати истраживања објављени су у два зборника радова: *Србија и Француска: један атипичан савез. Политички, економски и културни односи 1870–1940. и Српско-француски односи 1904–2004.*⁸³

Рецепцију резултата француске историографије можемо да сагледамо на примеру истраживања Првог светског рата. Неформални савез заједничких државних интереса Француске и Србије за време Првог светског рата истраживала је Љиљана Алексић-Пејковић. Резултатима својих истраживања потврдила је да Србија за разлику од осталих учесница у рату, није имала савез-

croate, 1914–1929, (Peter Lang 2001); J. B. Duroselle, *Le Grande Guerre des Français 1914–1918*, (Paris: Perin, 2002); F. Le Moal, *La Serbie, du martyre a la victoire 1914–1918*, Editions 14–18, (Paris: Soteca, 2008); *La Serbie et la France, une alliance atypique* (Belgrade: Institut des études balkaniques, Académie serbe des Sciences et des Arts, 2010).

Mile Bjelajac, „The Presence of the French Army in the Balkans at the End of the Great War and the Creation of Yugoslavia. New Evidence and Controversies“, *Finir la Grande Guerre dans les Balkans*, dir. Vojislav G. Pavlović, (Belgrade: Académie serbe des sciences et des arts, Institut des études balkaniques, 2022), 297–321.

83 *Међународни научни скуп Српско-француски односи 1904–2004*, ур. Михаило Павловић и Јелена Новаковић, (Београд: Друштво за културну сарадњу Србија-Француска и Архив Србије, 2005); *La Serbie et la France: une alliance atypique*, dir. Dušan T. Bataković (Belgrade: Académie serbe des Science et des Artee, Institutes des Études balkaniques, 2010).

нички уговор ни са једном силом. Због тога је морала да ратује и да се држи блока Тројног споразума, чији је члан била и Француска, и онда када се њихови интереси нису увек поклапали са српским и југословенским. Србија је стога све време рата морала да брани своје интересе не само од непријатеља, већ и од савезника, укључујући и Француску.⁸⁴ Односе Француске и Србије у току Јулске кризе 1914. истраживала је Љиљана Алексић-Пејковић. На основу резултата својих истраживања потврдила је да се Јулска криза 1914. године, која је уследила после атентата у Сарајеву, одиграла уочи Великог рата, усред дипломатских напора за решавање конфликта између Аустроугарске и Србије. Француско-српски односи су се одражавали кроз француско-руски савез, који се супротстављао аустријским и немачким амбицијама. Ратни савез између Француске и Србије поставио је темеље пријатељству између два народа.⁸⁵ Разматрајући одлучујуће фазе заједничке француско-српске борбе у Великом рату, њихово ситуирање у широкој панорами политичких, економских и културних односа, која је претходила Великом рату и која се испољавала и после 1918. године, Алекси Труд је на основу резултата истраживања утврдио да је епоха Првог светског рата водила у француско-српским односима не само као чврстом и одлучном војном савезништву, већ и према

84 Ljiljana Aleksić-Pejković, „La France et la Serbie pendant la Première Guerre mondiale: alliance non-formale d'intérêts d'états communs et d'amitié sincère des deux peuples“, *Међународни научни скуп Српско-француски односи 1904-2004*, ур. Михаило Павловић и Јелена Новаковић, (Београд: Друштво за културну сарадњу Србија-Француска и Архив Србије, 2005), 33-42.

85 Ljiljana Aleksić-Pejković, „La France et la Serbie durant le Crise de juillet 1914“, *La Serbie et la France: une alliance atypique*, dir. Dušan T. Bataković (Belgrade: Académie serbe des Science et des Artee, Institutes des Études balkaniques, 2010), 251-288.

дуготрајном стратешком приближавању. На тај начин, француско-српске везе испољиле су се кроз узајамну тежњу две земље да се политички и културно уједине око заједничких вредности.⁸⁶

Време између два светска рата

Основне политичке појаве европске и светске историје између светских ратова, онако како су се испољиле у највећим државама, истраживали су у својим синтезама Андреј Митровић⁸⁷ и Чедомир Попов⁸⁸. Ис-

86 Alexis Troude, „Le France et le Serbie 1915-1918: coopération militaire, implantation économique et échanges culturel“, *La Serbie et la France: une alliance atypique*, dir. Dušan T. Bataković (Belgrade: Académie serbe des Science et des Artee, Institutes des Études balkaniques, 2010), 337-360.

87 Структуру француских извора и литературе у синтези сачињавају: – Документа из архива на Quai d'Orsay у Паризу; – Приручници: *Bibliographie annuelle de l'histoire de France du cinquieme siecle à 1939*, Paris; – *Documents diplomatiques Français*; – *Grand Larousse Encyclopédique, Nouveau Larousse Illustré, Larousse du XXe siècle*; – Часопис: *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*; R. Grousset et E. G. Léonard, *Histoire universelle* (Paris, 1957); L. Girard, *Collection d'Histoire 1848-1914*, (Bordas, 1962); E. Perroy, *Histoire de la France pour tous les Français*, (Paris, 1950); M. Reinhard, *Histoire de France*, (Paris, 1954); E. et G. Bonnefous, *Histoire Politique de la Troisième République*, I-IV, Paris, 1956-1962; M. Mourin, *Histoire des grandes puissances. Du traité de Versaille aux traité de Paris (1919-1947)*, (Paris, 1947); A. Muller, *La seconde guerre de trente ans 1914-1945*, (Bruxelles, 1947); A. François-Poncet, *De Versaille à Potsdam*, (Paris, 1948); J. B. Dorusell, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jour*, (Paris, 1957); J. de Launay, *Secrets diplomatique 1914-1918. Dossiers secretes de l'histoire*, (Bruxelles, 1963); P. Miquel, *La paix de Versailles et l'opinion publique française*, (Paris, 1972); A. de la Pradelle, *La paix moderne 1899-1945. De la Haye à San Francisco*, (Paris, 1947).

88 Основу извора и лературе на француском језику у синтези чине: P. Renouvin et M. Baumont, *Documents diplomatiques français 1932-1939*, (Paris: Imprimerie nationale): – I Serie: t. 6 (1932-1926),

траживању политичких феномена нису приступали изоловано, већ су систематично тежили да утврде везе са општим привредним, друштвеним и културним стањем. Односно, ово време су истраживали са јасном намером да проникну у разноврсност и богатство његових појава, догађаја, процеса, чињеница, као и у особеност његових личности. Резултатима истраживања које су изнели у својим синтезама потврдили су да се Европа делила по друштвено-политичком мерилу на социјалистички и грађански свет, а по типовима политичких система на парламентарне државе, државе ауторитарног

II Serie t. 7 (1936–1938); *Les événements survenus en France de 1933 à 1945. Rapport fait au nom de la commission chargée d'enquêtes sur les événements en France de 1933 à 1945, II vol.* Paris s. d; Adolf Hitler, *Liberes propos sur la guerre et la paix*, recueillis sur l'ordre de Martin Bormann, (Paris 1952); Paul Mantoux, *Les délibérations du Conseil des Quatre* (24 Mars–25 Juin 1919), 2 vol. (Paris 1955); P. E. Flandin, *Politique française 1919–1940*, (Paris 1947); A. François-Poncet, *De Versailles à Potsdam*, (Paris, 1948); A. François-Poncet, *Souvenirs d'une ambassade à Berlin*, septembre 1931 – octobre 1938, (Paris 1946); A. François-Poncet, *Au Palais Farnése*, souvenir d'une ambassade à Rome 1938–1940, (Paris, 1961); Edouard Herriot, *Jadis*, T. II: *D'une guerre à l'autre 1914–1936*, (Paris, 1952); Jules Laroche, *Au Quai d'Orsay avec Briand et Poincaré 1913–1926*, (Paris 1957); Jule Laroche, *La Pologne de Pilsudski, souvenir d'une ambassade 1926–1935*, (Paris, 1953); Noel Léon, *L'agression allemande contre la Pologne. Une ambassade à Varsovie 1935–1939*, (Paris, 1935); J. Paul-Bocour, *Entre deux guerres. Souvenirs sur la Troisième République*. T. II: *Les lendemains de la victoire 1919–1934*. T. III: *Sur les chemins de la défaite 1935–1940*, (Paris, 1945–1946); Paul Reynaud, *La France a sauvé l'Europe*, 2. vol, (Paris, 1947); André Tardieu, *Le Paix*, (Paris, 1921); Raymond Aron, *Paix et guerre entre les nations*, (Paris, 1962); Edouard Bonnefous, *Histoire politique de la Troisième République*, vol. III–VII, (Paris, 1959–1967); Henri Burgelin, *La Société allemande 1871–1968*, (Paris, 1969); Hélène Carrère d'Encauss, *L'Union soviétique de Lenine à Staline 1917–1953*, (Paris, 1972); Jacques Chastenet, *Histoire de la Troisième République*, vol. 5–6, (Paris 1960); J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, éd. Nouvelle Cléo, t. 38, (Paris 1979).

национализма и на државе диктатуре пролетаријата. Иако се тада отворило велико питање 20. века – политика *либерализам* или *социјализам* – која се испољила и као теоријско и као идеолошко начело, односно практично друштвено-политичко питање, као централна историјска појава тог времена јавио се *ауторитарни национализам*. Ову појаву карактерисало је срашћивање класичног империјализма и национализма у својеврстан државнополитички облик и систем тоталитарне грађанске диктатуре, који се у најпотпунијој мери остварио у Немачкој и Италији, а у специфичној форми у Јапану.⁸⁹

Андреј Митровић је такође дао значајан научни и друштвени допринос проучавању питања Југославије на Мировној конференцији 1919–1920. Кроз анализу начина на који југословенска делегација водила поли-

89 Резултати истраживања у савременој историографији о 20. веку до којих су дошли историчари Рене Албрехт-Карије, Ален Тејлор, Фриц Фишер и други, указују на то да на Први светски рат треба гледати као на догађај којим почиње, а на Други светски рат као догађај којим се завршава једно целовито раздобље од 1914. до 1945. године, у којем је окончан процес који се може означити као „немачки рат 1914–1945“. У плановима зараћених страна и у Првом и у Другом светском рату појавиле су се неке истоветне, а врло битне тачке: тежња за поновном поделом света, борба за европску и светску хегемонију, екстреман национализам и шовинистичка мржња, идеолошка искључивост, свемоћ државе над грађанима. Све ове појаве јавиле су се у деценијама пред Први светски рат, да би се интензивирале у току рата и после њега, а кулминацију достигле у Другом светском рату. Управо у томе се може препознати фундаментално обележје и периода од 1919. до 1939. године, у коме су у позадини антитезе *либерализам – социјализам*, наставили да се одигравају сукоби између великих сила у сврху задобијања позиција и поседа у свету. Видети о томе више: Андреј Митровић, *Време нетрпељивих: Политичка историја великих држава Европе 1919–1939*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1974); Чедомир Попов, *Од Версаја до Данцига*, (Београд: Службени лист СРЈ, 1995).

тику на мировној конференцији, од њеног именовања децембра 1918. до распуштања у јулу 1920. године, резултатима својих истраживања утврдио је следеће. На конференцији делегација је наступала под именом „Делегација Краљевине СХС“, док су је остале делегације називале „Делегација Краљевине Србије“, што је после југословенских притужби решено тек уочи потписивања споразума са Немачком. За југословенску делегацију конференција је била, пре свега, место где су до највећег изражаја долазили снага, моћ и вештина, док су идеали служили као добро идејно-психолошко средство борбе, пропаганде и скривања правих намера. Практично, то је значило да су се државе победнице занимале само за свој уски државни и национални интерес. Италија је својим територијалним захтевима и отварањем јадранског питања настојала да разбије нову државу и тако је постала велика претња. Југословенска делегација водила је борбу за територије са југословенским становништвом и за границе на западу и истоку. Због питања граница унутар југословенске делегације појавила се дилема: Ријека или Скадар.⁹⁰

Питање разграничења Југославије са Мађарском и Румунијом Митровић је посебно изучавао. Резултати његове анализе потврдили су да су на панонским територијама Аустроугарске настале делимично или у целини три државе: Румунија, Краљевина СХС и Мађарска. Оне су се позивале на модерна начела при уређењу граничних питања, па и на начело народности, али су истодобно биле велике супарнице у деоби земаља у јужним деловима Панонске низије, где је због измешаности становништва било изузетно тешко повући линије

90 Видети о томе више: Andrej Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira: 1919–1920*, (Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, 1969).

етничких разграничења. Уосталом, као свуда од Балтичког до Егејског мора, три државе на овом простору међусобно су се завадиле, испољавале сразмерно велике територијалне жеље, правиле планове за стицање што више земље и тиме показале спремност да у рату решавају питање територија. Вођене искључиво сопственим интересима, велике силе су се уплеле у ту ситуацију. Поред све сложености и тежине тадашњих проблема, решења територијалних спорова у средњем Подунављу нађена су од Мировне конференције половином 1919, а била су коначно усвојена потписивањем Тријанонског мира 4. јуна 1920. године.⁹¹

Улогу и јавни рад научника Србије, углавном професора Београдског универзитета и чланова Српске краљевске академије у стварању Југославије од 1914. до 1920. године истраживала је Љубинка Трговчевић.⁹²

91 Видети о томе више: Андреј Митровић, *Разграничење Југославије са Мађарском и Румунијом 1919–1920: прилог проучавању југословенске политике на Конференцији мира у Паризу*, (Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2019).

92 Истраживање Љубинке Трговчевић обухватило је и француске изворе и литературу: Archives Nationales, Paris: Fond – Ministère de l'Institution Publique et des Beaux Arts; Université de Paris – Archives: Fond Comité universitaire de la Jeunesse Serbe; M. J. Andonovitch, *Souvobor et Avala. Lépopée serbe en 1914*, (Fribourg 1915); A. Belić, *Ami Boué et la Question macédonienne*, Questions cotemporaines 3, (Paris 1918); A. Belić, *L'avenir des langues dans le Péninsule Balkanique*, Questions cotemporaines 8, (Paris 1919); A. Belić, *Les cartes ethnographiques et historiques au service de la propagande bulgare*, Questions cotemporaines 5, (Paris 1918); A. Belic et St. Mihaldjic, *La Baranya*, (Paris 1919); A. Belić et T. Georgevitch, *Quelques remarques sur les Serbes en Bulgarie*, (Paris 1919); A. Belitch, „La Yougoslavie“. *Revue Yougoslave*, 1–2, (Paris 1919); J. Cvijić, *La Péninsule balkanique. Géographie humaine*, (Paris 1918); J. Cvijić, *Questions balkaniques*, Paris–Neuchatel 1916; J. Cvijić, „Unité ethnique et nationale des Yougoslaves“, *Scientia*, vol. 23, 74–76, juin 1918, (Bologna 1918); V. Đerić, *Ethnographie des Slaves de Macédonie*,

У приступу предмету истраживања определила се за изучавање научника изван ширег друштвеног слоја интелигенције, посматрајући их као посебну друштвену чињеницу због особености научног развика у 20. веку. Резултати истраживања до којих је дошла потврдили су да је у Краљевини Србији почетком 20. века истраживачки рад научника био употпуњен њиховом јавном делатношћу, коју су обављали као министри, посланици и политички писци. Њихова јавна делатност нарочито је дошла до изражаја у време Великог рата, када се поред оружане борбе водила и дипломатска за стварање заједничке југословенске државе. Имајући у виду сва збивања која су пратила Србију, у временском оквиру од 1914. до 1920. којим је обухваћено истраживање, ауторка је извршила периодизацију деловања научника на три интервала.

– Почетак рата и повлачење из Србије 1914–1915. године је време у којем се највећи број научника налазио у краљевској војсци као резервни официри. Тада долази до првих јавних политичких иступања како у оквиру Србије, тако и према савезницима: рад у време заседања Скупштине у Нишу 1914. и израда Декларације о ратним циљевима Србије; ангажовање у политичко-пропагандној делатности и у политичким мисијама у Русији, Уједињеном Краљевству, Сједињеним Државама и другим земљама и крајевима.

Ex. de la Yougoslavie, (Paris 1918); T. R. Georgevitch, *La Vérité sur les Roumains de Serbie*, (Paris 1919); J. Radonić, *Les Albanais et les Serbes*, Questions contemporaines 2, (Paris 1918); C. Stoyanovitch, *Le mouvement commerciale de la Serbie*, Paris 1919; J. Zujovic, *La Politique intellectuelle franco-serbe*, (Paris 1918); E. de Martonne, „Les conditions d'une interventions Roumaine“, *La Revue de Paris*, 15. 4. 1915; R. J. Odavitch, *Essai de bibliographie française sur les Serbes, Croates et Sovenes depuis le commencement de la guerre actuelle*, Paris 1918.

– Период 1915–1918 прожет је пре свега политичко-пропагандним радом са Крфа где је било седиште Краља, Владе и Скупштине. Научници су били укључени у одлучивање и управљање: отварањем школа и организацијом просветно-пропагандног рада са циљем да се придобије савезничко јавно мњење; сарадњом са Југословенским одбором и деловањем мисија у обе Америке, Аустралији и на Новом Зеланду; прикупљањем помоћи за Србију и регрутовањем добровољаца; доношењем Крфске декларације и формулисањем меморандума о територијалним захтевима при стварању нове југословенске државе.

– Раздобље од 1918. до 1920. односило се на рад научника на пословима стварања нове државе на Мировној конференцији, где су: прикупљали, обрађивали и припремали материјале за конференцију; учествовали у раду државних органа (секција) са посебним задацима. Исто тако, били су посвећени обнови Универзитета и научног рада у Београду.⁹³

Јединствене процесе стварања југословенске државе, њено консолидовање и очување легитимитета и поретка, у чему су значајну улогу имали унутрашњи проблеми и међународни чиниоци истраживао је Ђорђе Станковић. Овакав предмет истраживања налагао је да истраживач изучи Николу Пашића, као грађанског политичара и државника, који је био дубоко повезан са историјским процесом стварања Југославије. У току Првог светског рата и касније током неколико година по његовом окончању, како је то резултатима својих истраживања потврдио Ђорђе Станковић, Пашић је био најзначајнији чинилац државне политике, градитељ и

93 Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање Југославије*, (Нови Сад: Прометеј; Београд: Радио-телевизија Србије, 2020).

реализатор спољне политике. Његово деловање не само што је оставило најдубље и јасно препознатљиве трагове, већ је својим личним особинама дао специфичну физиономију како појединачним догађајима, тако и читавом процесу стварања и консолидовања југословенске државе. Ово је нарочито битно и важно да се истакне, јер је социјални круг носилаца југословенског програма уистину био мали, али је његова ширина и снага била надокнађена управо тиме што је нашао израз у друштвеном програму историјски најразвијенијег субјекта уједињења и једино признатог субјекта међународног права – Србије, која је своју државност уградила у темеље Југославије.⁹⁴

Ђорђе Станковић је у оквиру своје анализе посебну пажњу посветио научној верификацији међународног чиниоца у стварању југословенске државе. Истраживања је спровео на архивској грађи југословенског, француског и енглеског порекла, као и на објављеној руској и италијанској архивској грађи, те на многобројној литератури и тадашњој штампи.⁹⁵ На основу резултата до

94 Видети о томе више: Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и југословенско путање*, I и II, (Београд: БИГЗ, 1985); Исти, *Никола Пашић и Хрвати: 1918–1923*, (Београд: БИГЗ, 1995).

95 Структуру француских извора и литературе чине: ADMAE – Série Guerre 1914–1918. Serbie, Vol. 370, 371, 385, 388, 394. Autriche-Hongrie, Vol. 159, 161 – Série Europe 1918–1929. Yougoslavie, Vol. 48; SHAT – Fonds Clemenceau, 6 N 234, 235; *Revue des Deux Mondes*; *Revue d'histoire diplomatique*; *Le Petit Journal*; Paul Cambon, *Correspondance 1870–1924*, (Paris 1946); Emile Bourgeois et Georges Pagès, *Les Origines et les Responsabilités de la Grande Guerre*, (Paris 1922); H. Hauser, *La Serbie dans la crise européenne*, (Dijon 1915); Général Sarrail, *Mon commandement en Orient (1916–1918)*, (Paris: Flammarion, 1920); Alfred Dumaine, *La dernière ambassade de France en Autriche*, (Paris 1921); Pierre Renouvin, *Les buts de guerre du gouvernement français (1914–1918)*, (Paris: PUF, 1925); René Dumesnil, *Poincaré*, (Paris s. a.); Henri Castex et André de la

којих је дошао потврдио је настојање Србије и њеног председника владе и министра иностраних дела Николe Пашића да свој ратни (југословенски) програм угради у међународне односе. Пашић је, укључивши у реализацију југословенског програма Србије и политичку емиграцију из југословенских земаља Аустроугарске (Југословенски одбор), оснажио чиниоце интернационализације. Тако је југословенски програм већ на самом почетку Првог светског рата добио атрибут међународног проблема. На тај начин, Пашић је истраживањима потврђен као основни чинилац интернационализације југословенског питања. На разрешавању тог проблема исказао се као државник, политичар и дипломата.⁹⁶

Војску Краљевине СХС/Југославије као важан чинилац у стварању, консолидовању и очувању легитимитета и поретка југословенске државе, као и утицај војног фактора у спољној политици, у смислу спољнополитичких опција и дипломатског капацитета током 20. века, у српској и југословенској држави истраживао је Миле Бјелајац. На основу резултата својих истраживања које је засновао на широкој основи извора и литературе⁹⁷,

Far, *Les dessous de la guerre 1914–1918*, (Paris 1967); Marc Ferro, *La Grande Guerre 1914–1918*, (Paris 1969); Jacques Droz, *Les causes de la Première Guerre mondiale. Essai d'historiographie*, (Paris 1973); Bernard Aufray, *Pierre de Margerie (1861–1942) et la vie diplomatique de son temps*, (Paris 1976). Ђорђе Ђ. Станковић, *Nikola Pašić, saveznici i stavrаnje Jugoslavije*, (Beograd: Nolit, 1984), 252–294.

96 Видети о томе више: Ђорђе Ђ. Станковић, *Nikola Pašić, saveznici i stavrаnje Jugoslavije*, (Beograd: Nolit, 1984).

97 Миле Бјелајац је своја истраживања, између осталих, засновао и на француским изворима и литератури: *Archive des relations exterieures*, Paris (A R E): фондови: – Europe 1914–1940 (Yougoslavie, Italie); – Papiers d'agents–Archivesprivees (André Tardieu, Emile Dard, Paul Emile Naggiar). *Etat major de l'armée de terre, Service historique*, Paris (E M A T). *Service historique de l'armée de terre*, Paris (SHAT): фонд 7N – Yougoslavie, Italie, Roumanie,

дошао је до спознаје да је војска успешно одговарала свим изазовима са којима се суочила Краљевина СХС/Ју-

Tchecoslovaque, 1574. *Archives Nationales*, Paris (A N): фондови: – Andre Tardieu (324 AP); – Police Générale (F7); *Documents diplomatiques français 1932–1939*, I re Serie (1932–1935), том I–IV, Paris 1964–1972. Raimond Poincare, *Au service de la France*, (Paris: Plon, 1926) Jean Bernach, *Les Armées Françaises en Orient, Après l'Armistice de 1918*, (Paris 1970); Jean Benoist-Mechin, *Histoire de l'armée allemande*, vol. III L'Essor 1925–1937, (Paris 1964); Jean Paul Charnay, *Société militaire et suffrage politique en France depuis 1789*, (Paris 1964); Eduard Driault, *La Paix de la France, La Politique internationale de l'après-guerre 1918–1935*, (Paris 1936); Robert Frankenstein, *Le Paix du rearmement français 1935–1939*, Paris 1982; G. M. Gathorne-Hardy, *Histoire des événements internationaux de 1920 à 1939*, (Paris 1946); Richard Gambin, *Les Socialistes et la guerre, la S. F. I. O. et la politique étrangère française entre les deux guerres mondiales*, (Paris 1970); Pierre Hoff, *Les Programmes d'armement de 1919–1939*, (Paris 1982); Francois Knutz, *L'Officiers français dans la nation*, Paris 1960; Lazare Markovitch, *Le Désarmement et la politique de Belgrade*, (Paris 1932); Jacques Minart, *La Drame du désarmement française, ses aspects politiques et theniques, La revanche allemande 1918–1939*, (Paris 1967); Jacques Nobecourt, *Un histoire politique de l'armée, De Petaine à Petaine 1919–1942*, (Paris 1942); Paoli Francois-Andre, *L'Armée française de 1919–1939, Le Temps de compromis*, vol. III, *La fin de illusion*, vol. IV, (Paris 1975); Jean Doise, Maurice Vaïs, *Diplomatie et outil militaire*, (Paris 1987); *Politique étrangère de la France, Diplomatie et outil militaire 1871–1991*, (Paris 1991); Maurice Vaïs, *Sécurité d'abord: la politique française en matière de désarmement*, (Paris 1981); Jean Doise, *Un Secret bien garde. Histoire militaire de l'affaire Dreyfus*, (Paris: Seuil, 1994); Jasna Adler, *L'Union forcée. La Croatie et la creation de l'Etat yougoslave 1918*, (Geneve 1997); Francois Grumel–Jacquignon, *La Yougoslavie dans la strategie Francaise de l'entre-deux-guerres (1918–1935). Aux origines du myth serbe en France*, (Berlin, Bern, Bruxelles, Frankfurt/M, New York, Wien, Peter Lang, 1999); Miro Kovach, *La France, la creation du royaume "yougoslave" et la question croate*, (Peter Lang 2001); Frédéric Le Moal, *La Serbie du martyre à la victoire 1914–1918*, Editions 14–18, (Paris 2008). Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS 1918–1921*, (Beograd: Narodna knjiga, 1988), 337–344; Isti, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994), 313–317; Исти, *Дипломатија и војска: Србија и Југославија 1901–1999*, (Београд: Медија центар „Одбрана“: Академија за дипломатију и безбедност, 2010.

гославија у сложеним међународним околностима, које су настале по завршетку Великог рата. Дала је велики допринос конституисању интегритета националне државе, што је потврђено међународним уговорима. Испуњавала је све државне потребе и установљавањем реда и мира очувала легитимни поредак, те створила услове за деловање грађанских власти и јачање југословенског покрета. Потенцијалом сопствених снага поуздано је чувала унутрашњу стабилност државе и кохезију у друштву. Одлучно је стајала спрам Италије, која је већ од 1918. године оличавала исто оно што је пре Првог светског рата за Краљевину Србију била Аустроугарска. Италија која је представљала највећу претњу и сталну опасност по Краљевину СХС/Југославију, у разграничењу са њом имала је војну надмоћ и већ од марта 1919. почела да спрема војне и субверзивне планове, означивши Краљевину као објекат бруталне агресије и комадања. Субверзивни планови Италије подразумевали су подстицање свих унутрашњих снага које су биле незадовољне уједињењем или политичким односима у новој држави. Италија је према Краљевини имала претензије у погледу далматинске обале, директно је угрожавала њену безбедност испољавајући експанзионистичке тежње према Албанији и Аустрији и свесрдно подржавајући ревизионистичка стремљења Мађарске и Бугарске. Суочавање са Италијом као највећим изазовом, указало је на одређене слабости у југословенској војсци. Настојало се да се оне превазиђу ангажовањем код савезника да би се добиле гаранције у случају избијања сукоба и хитни кредити за модернизацију војске и саобраћајне инфраструктуре. У циљу очувања своје способности да брани земљу, војска је подржала увођење личног режима краља Александра, као одговор на политичке кризе које су изразито слабиле положај Југославије. Ваљаност војног фактора, како

српског, тако и југословенског, кроз цео 20. век био је пресудан чинилац у односима са ненаклоњеним силама, које су у односу на снагу и конзистентност тог фактора прилагођавале своје држање према Краљевини Србији, Првој и Другој Југославији.⁹⁸

На основу бројних извора и литературе, у којој су значајно место добили француски извори и литература⁹⁹, организациону и социјалну структуру Народне радикалне странке у Краљевини СХС истраживала је Гордана Кривокапић-Јовић. Ауторка је резултатима својих истраживања потврдила да се радило о најјачој и најбројнијој југословенској странци по територијалној распрострањености, по разноврсности социјално-кул-

98 Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS 1918–1921*, (Beograd: Narodna knjiga, 1988); Isti, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994); Исти, *Дипломатија и војска: Србија и Југославија 1901–1999*, (Београд: Медија центар „Одбрана“: Академија за дипломатију и безбедност, 2010).

99 У структури архивске грађе заступљна су документа из: *Ministère des Affaires Étrangères: Archives Diplomatiques – Paris, Serie: Z Europe, Sous-serie: Yougoslavie, Dossiers/volumes 1–125; Etat Major de l’Armée de Terre: Services Historiques – Paris*. Избор француске литературе сачињавали су: Daniel Bardonnnet, *Evolution de la Structure du Parti radical*, (Paris 1960); Maurice Duverger, *Les Parties politiques*, (Paris: Flammarion, 1971); Jacques Kayser, *Les grandes batailles du radicalisme: des origines aux portes du pouvoir 1820–1901*, Paris 1961; Jean-Marie Mayer, *La vie politique sous la Troisième République 1870–1940*, (Editions du Seuil, 1984); Robert Michels, *Les partis politiques. Essai sur tendances oligarchiques des democraties*, (Paris: Flammarion, 1971); Jean Thomas Nordmann, *La France radical*, (Editions Gallimard-Julliard 1977); D. Yovanovitch, *Effets économiques et sociaux de la guerre en Serbie*, Histoire économiques et social de la guerre mondial Serie Serbie, (Paris-New Haven 1930). Гордана Кривокапић-Јовић, *Оклоп без витеза: О социјалним основама и организационој структури Народне радикалне странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, (Београд: ИНИС, 2002), 457–467.

турних миљеа, по образовању чланова, фолклорној и другој разноврсности аграрних заједница које је укључивала. Странка је окупила највећи део свих других српско-православних и национално-верских покрета и странака. Унутар ње су се испољавале српско-хрватско-словеначке-муслиманске разноликости, као и разноликости и разноврсности унутар самог српског народа. Због дисперзираности и неповољног друштвеног положаја, радикали су склад између позиције странке у власти и бројчане снаге и позиције у локалној средини (општина, срез и округ) остваривали само на простору на којем је живело хомогено српско православно становништво. На простору класичног југословенског етничко-верског мешања, где су били мањина у локалним размерама, најчешће су доживљавани као експоненти хегемонистичке српске политике у радикалној варијанти и пружан им је жилав отпор у разним видовима.¹⁰⁰

Односе Југославије и Француске између два светска рата истраживао је Вук Винавер, тако што их је уздигао изнад чисто билатералног нивоа. Настојао је да укаже на основне моменте и да их потом прикаже у склопу како европске, односно француске, тако и југословенске политике.¹⁰¹ Истраживања је вршио на

100 Видети о томе више: Гордана Кривокапић-Јовић, *Оклоп без витеза: О социјалним основама и организационој структури Народне радикалне странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, (Београд: ИНИС, 2002).

101 Југословенско-француски односи заокупљали су истраживачку пажњу Вука Винавера дуги низ година и он се на њих враћао практично кроз своје монографије, студије и чланке. Из ауторовог опуса тим поводом могу да се издвоје две студије: „О спољнополитичкој оријентацији Југославије 1920–1925“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 24/1966 и „Da li je jugoslovensko-francuski pakt iz 1927. godine bio vojni savez“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1971.

основу француске, италијанске, немачке и британске не-објављене и објављене грађе, као и докумената из архива у Чехословачкој, Мађарској и Југославији, те на основу мемоара државника, тадашње штампе и друге периодике, уз коришћење релевантне литературе.¹⁰² Резултати истраживања потврдили су да су од стварања југословенске државе односи између две земље доминирали у југословенској спољној политици, све до слабљења француске моћи 1934. и 1935, али су и даље имали велики значај. Као носилац версајског система, Француска је држећи своју пажњу на Немачкој чувала европску колективну безбедност на почетку кроз власт, а касније и кроз интернационализацију Немачке и свих отворених питања у вези са њом. При томе је увек држала у орби-

102 Основицу француских извора и литературе у раду чине: Documents diplomatiques français (DDF); Ministère des affaires étrangères, Archives diplomatiques (MAEAD) – Italie v. 88, 89, – Yougoslavie, vol. 44, 44a, 46, 47, 62 – Hongrie, vol. 55, 56, 59, – Tchecoslovaquie, vol. 65, 66, – Russie, – Roumanie; *Revue des deux mondes*; *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*; Charles de Chambrun, *Traditions et souvenirs*, (Paris 1952); Alfred Sauvy, *Histoire économique de la France entre les deux guerres*, I, (Paris 1965); Edouard Bennefous, *Histoire politique de la Troisième République*, t. VI, (Paris 1965); Luise Weiss, *Memoires d'une Européenne*, II, (Paris: Payot, 1968); Jean-Claude Favez, *Le Reich devant l'occupation franco-belge de la Rhur en 1922*, (Genève 1969); O. Carmi, *La Grande Bretagne et La Petite Entente*, (Genève 1972); P. Renouvin, *Aux origines de la Petite Entente*, Mélanges offerts à Victor L. Tapie, (Paris 1974); Pierre Miquel, *La paix de Versailles et l'opinion publique française*, (Paris 1975); Leon Noel, *Les illusions de Stresa*, (Paris 1975); Armand Berard, *Un ambassadeur se souvient. Au temps du danger allemand*, (Paris 1976); N. Iordache, *La Petite Entente et l'Europe Centrale*, Genève 1977; Jacques Bariety, *Les relations franco-allemandes après la première guerre mondiale*, (Paris 1977); J. B. Duroselle, *La décadence, 1932–39*, (Paris 1979). Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija francuski „satelit“)*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985).

ти савезнике, односно државе које су за свој слободни живот захваљивале њеној победи у рату. Југославија је на Француску гледала искључиво као на гаранта мира, реда и поретка. Како се интереси две земље нису увек у свему поклапали, Француска није одобравала сваки став и потез југословенске спољне политике. То се нарочито испољавало у међусобним односима Југославије, Француске и Италије, где је свака акција имала последице на другој страни. Отежавајућа околност је било то што је Италија од самог настанка Краљевине СХС/Југославије имала према њој непријатељски став.¹⁰³

Више од двадесет година касније, појавила се књига историчара Станислава Сретеновића *Француска и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1929* (Београд, Институт за савремену историју, 2008), у којој је поново разматрано питање односа између две државе кроз њихов политички, војни, економски и културни аспект. Аутор је предмету истраживања приступио са становишта три времена. Дуготрајног, од ослобађања Србије од Османског царства кроз цео 19. век. Предисторија односа између две државе, у конкретном времену Француске и Србије, како су то потврдили резултати ауторових истраживања, има значај због тога што су француски политичари и актери француске економске и културне делатности у двадесетим годинама 20. века били њоме прожети. Средњег, односно са нивоа средње димензије на којој делује проживљено. Овде се мисли на време Великог рата, у коме је мученичка и храбра Србија обележила представе Француза који су са њом делили ужасе рата. Кратког, у првом реду се мисли на Европу 20-их година 20. века, када је француска свако-

103 Видети о томе више: Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija francuski „satelit“)*, (Београд: Institut za savremenu istoriju, 1985).

дневна дипломатија деловала на основу решења усвојених у Версају. Аутор је предмет истраживања сагледао кроз димензију три простора (европског, регионалног и локалног/јужнословенског), који су се у случају ове две земље стално прожимали. Такав начин одређења предмета истраживања определио је основну карактеристику књиге, као студије о културној историји, у којој се све више указивала државна димензија и сами тим се уклапала у историју међународних односа. Резултати истраживања до којих је аутор дошао потврдили су да културни аспект није био ни независан ни искључиво билатералан, већ се уклапао у политичку вољу Француске, којом је желела да уз себе веже младе новонастале државе на истоку и југоистоку Европе у антинемачкој перспективи стварањем франкофонске и франкофилске елите. Француска која је из рата изашла са ореолом победнице и требало је да консолидује статус велике силе, истовремено је морала да обраћа пажњу и на антинемачку и на медитеранску перспективу.¹⁰⁴

Резултати истраживања које је Станислав Сретеновић изложио у својој књизи навели су поједине историчаре на критичка размишљања. Основно запажање у вези са њеним садржајем је да она насловом постављени историјски садржај, конкретно француски југословенски пројекат, види (много више) као производ и креацију тренутка, у коме традиционалистички приступ (дипломатско-политичко-војни, са економским елементима) још није смењен новим модерним принципима у којима велике међународне организације арбитражују и одлучују о правима и понашању малих и великих држава. Односно, аутор није сагледао француски југословенски

104 Видети о томе више: Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008).

пројекат кроз континуирано и систематично француско војно и политичко присуство, научно опсервирање и изучавање простора, које је стално било потхрањивано бројним и значајним индивидуалним и групним перцепцијама кроз путовања и мисије по српско-југословенском простору и шире. Ауторово запажање/ закључивање – по којем је Француска на простору југословенске Краљевине више водила рачуна о политици ширења утицаја, војног, политичког и културног у смислу цивилизаторске улоге, него о економским и финансијским интересима, за које она у епохи Треће републике није имала снаге и могућности – критика је оценила као опште и нагласила да то није значило да економских и финансијских интереса није било и да се они уз друге интересе нису остваривали. По мишљењу критике, аутор је најуспешније резултате дао у анализи личности које су идејно и својом активношћу креирале ситуацију око стварања и опстојања нове југословенске државе. Личности су очевидно биле главни водич аутору кроз документа, као што су и јасно видљива нит у анализама. Друга страна медаље оваквог метода јесте да се тешко прате, успостављају и анализирају догађања који леже на вишој равни и производи су активности личности које су у питању.

Коначно, критика је Сретеновићеву књигу видела као део ревизионистичког процеса у француској историографији, о чему ће више речи бити даље у тексту, у којој се приступило ревизији не само целокупне историографије о развијеном и сложеном односу Француске према јужнословенском, балканском и средњоевропском простору. Реч је пре свега и о ревизији општег и посебног историјског знања и мишљења о целом том комплексу догађања, а у складу са новим теоријама и концепцијама о значењу и односу појединих елемената сложеног

питања међународних односа, промена односа снага у њима, односа према политичком питању епохе које је питање малих народа.¹⁰⁵

Могућности за развој економске сарадње са иностранством на примеру односа Југославије и Француске, сагледавајући их као дао међународних односа Краљевине СХС, истраживао је Владимир Љ. Цветковић користећи релевантне изворе и литературу, укључујући и француске.¹⁰⁶ Из резултата његове анализе сазнајемо да су економски односи, као део свеукупних односа две земље, били условљени њиховим ширим спољнопо-

105 Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike – srpska istoriografija i svet*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 173–188.

106 Избор француских извора и литературе сачињавали су: *Statistique Générale de la France, Annuaire statistique*, vol. 3 (1923) – vol. 56 (1940–1945); *Chambre des députés, Douzième législature, session de 1923, Annex au procès-verbal de la séance du 30. juin 1923, Rapport no. 6239; Assemblée nationale, Sénat, année 1923, session extraordinaire, Annexe au procès-verbal de la séance du 7. décembre 1923, Rapport no. 798; Journal Officiel de la République Française; Société des Nations, La politique commerciale entre les deux gures; Propositions intrnationales et politiques nationales*, (Genève 1942); G. Demorgny, *Danube et Adriatique*, (Paris 1934); Jean-Baptiste Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919. à nos jours*, (Paris 1966); Mourin Maxime, *Histoire des grandes puissances depuis la guerre*, (Paris 1939); Carmi Ozer, *La Grande-Bretagne et la Petite Entente*, (Genève 1972). Vladimir Lj. Cvetković, *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918–1941*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2006), 341–344; Исти, „Привредно-политички интереси Француске у Југославији: Студија случаја Јасенице АД 1923–1939“, у: *Међународни научни скуп Српско-француски односи 1904–2004*, Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска: Архив Србије, 2005), 271–292; Исти, „La présence économique de la France en Yougoslavie 1918–1940“, у: *La Serbie et la France: une alliance atypique: relations politiques, économiques et culturelles, 1870–1940*, (Belgrade: Académie serbe des Sciences et des Arts, Institut des Études balkaniques, 2010), 557–574.

литичким концепцијама. Француска је у Југославији подупирала своје политичке интересе везано за улогу Југославије у систему међународних односа по којима је као карика у ланцу француских савезника требало физички и политички да изолује Немачку и тако олакша превасходни француски циљ – постизање своје безбедности на Рајни. Начин на који је Француска разумевала своје политичке и на основу тога и економске интересе у Југославији може да се види на примеру *Јасенице АД* од 1923. до 1939. године. У овој фабрици је од 1923. до 1927. године био заступљен капитал француских друштава за поправку и производњу вагона, а од 1927. до 1939. капитал друштва *Лорена*, које се превасходно бавило југословенском војном авијацијом, ремонтом авионских мотора за авионе набављене у Француској. Југославија је са своје стране доживљавала Француску као велику силу уз чију помоћ је желела да реши велики број својих проблема: признање саме државе, питање граница, односе са суседима и мањинама, али и своје тешке економске прилике. Међутим, са опадањем моћи Француске у другој половини 1930-их и сломом њене спољне политике, развој темељних економских односа између две земље суочавао се са отежавајућим околностима, које су утицале на укупан биланс билатералне сарадње.¹⁰⁷

107 Vladimir Lj. Cvetković, *Економски односи Југославије и Француске 1918–1941*, (Београд: Институт за нову историју Србије, 2006), 341–344; Исти, „Привредно-политички интереси Француске у Југославији: Студија случаја Јасенице АД 1923–1939“, у: *Међународни научни скуп Српско-француски односи 1904–2004*, Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска: Архив Србије, 2005), 271–292; Исти, „La présence économique de la France en Yougoslavie 1918–1940“, у: *La Serbie et la France: une alliance atypique: relations politiques, économiques et culturelles, 1870–1940*, (Belgrade: Académie serbe des Sciences et des Arts, Institut des Études balkaniques, 2010), 557–574.

Заоштравање југословенске кризе и избијање ратова почетком деведесетих година 20. века изазвало је велико интересовање академских историчара у Француској, које се проширило на многе истраживаче на француским универзитетима, као и на ширу јавност у земљи. Осима историчара и истраживача, ово пробуђено интересовање навело је и књижевнике, лекаре и публицисте да пишу и објављују радове у којима се разматрала историја Југославије. У свом критичком приступу француској историографији и резултатима које је она презентовала током југословенске кризе, српски историчари који су се тиме највише бавили дошли су до јединственог закључка – да је међу француским истраживачима преовладала једна константа, по којој је било потребно декларисати се као ревизиониста у земљи која је традиционално сматрана да је наклоњена Србима и Југославији. У француској историографији ревизија се односила како на целокупну историографију о развијеном и сложеном односу Француске према јужнословенском, балканском и средњоевропском простору, тако нарочито и на ревизију општег и посебног историјског знања и мишљења о целом комплексу догађања – а у складу са новим теоријама и концепцијама – о значењу и односу појединих елемената сложеног питања међународних односа, измена односа снага у њима, односа према политичком питању епохе које је питање малих народа. Тенденције ревизије у француској историографији могуће је резимирати на основу једног става. До распада југословенске државе истраживачка настојања француских историчара усмеравала су се на истраживање и објашњавање важне улоге коју је Француска имала у стварању југословенске државе и у начину на који је током целог 19. века утицала на југословенску идеју, активности и покрете у вези са њом. Насупрот томе, од

распада југословенске државе француски историчари и њихови ђаци „результатима својих истраживања“ настоје да потврде и укажу на „контрадикторности њеног настанка“, које треба да постану једно од објашњења њеног крвавог распада.¹⁰⁸

Међу књигама у којима се писало о историји Југославије било је мемоара, биографија државника, монографија, студија и других дела. Мемоари Бернара Кушнера имају врло важно место међу овом врстом прозних дела, док биографија Митерана коју је написао Ибер Ведрин има нарочиту вредност у овој врсти књижевног жанра. Књижевник Пол Гард написао је најпознатију и најконтроверзнију књигу под насловом

108 Ревизионистичке тенденције су по мишљењу српских историчара утицале на измену општег погледа на целину власти историје, на поједине њене важне садржаје, и довеле до корекције свега што се у историјској нарави није могло да укључи и није било сагласно са новим стањем ствари и новим дневним догађајима. Тражећи солидне доказе за своје тврдње о контрадикторности настанка а тиме и крвавог распада југословенске државе, практично сви француски истраживачи, али и академски историчари, што са становишта историографског метода није било оправдано, занемаривали су или барем нису у довољној мери у своја истраживања укључили резултате до којих су дошле раније генерације историчара у својим монографијама и студијама, односно генерације југословенских и српских историчара: Вук Винавер, *Југославија између два светска рата (Да ли је Југославија била ‘француски сателит’*, Андреј Митровић, *Југославија на Конференцији мира 1919–1920 и Разграничење Југославије са Мађарском и Румунијом*, Десанка Тодоровић, *Југославија и балканске државе 1918–1923*, Ђорђе Станковић у својим истраживањима о Николи Пашићу, Миле Бјелајак о војсци Краљевине СХС/Југославије, које су писане на основу фондова Конференције мира и остале дипломатске грађе из Дипломатског архива у Паризу. Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike – srpska historiografija i svet*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 32 i 33, 139, 145, 185.

Живот и смрт Југославије.¹⁰⁹ У делима ревизионистичке историографије до изражаја су долазила истраживачка стремљења аутора да у процесу настанка и живота југословенске државе укажу на поступак насилног спровођења уједињења и постојање хрватског питања, као и на присуство српског мита у Француској.

Јасна Адлер је настојала да у резултатима својих истраживања о стварању југословенске државе 1918. године укаже на то да се Хрватска на насилан начин ујединила са Србијом.¹¹⁰ Своје аргументе тражи у пропагандном говору противника уједињења или протагониста другачијих политичких виђења како је требало конституисати заједницу – чвршће или лабавије, са утврђивањем „историјских граница“, па чак и пресељавањем становништва. Као извор првог реда, ауторка афирмише политички говор којим се оптуживала Краљевска војска као окупаторска и следи тренд омаловажавања успеха и заслуга за ослобођење у првим данима слободе и касније, током припреме конституанте.¹¹¹

Ревизионистичке тенденције испољиле су се и међу истраживачима на француским универзитетима, где су многи радили своје докторате у којима су истраживали југословенске, српске, хрватске и албанске теме. Франсоа Грима Жакињон је у својој дисертацији, коју је касније објавио као књигу, претенциозно и без покрића настојао да редефинише међуратну историју

109 Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike – srpska istoriografija i svet*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 32 i 33.

110 Видети о томе више: Jasna Adler, *L'Union forcée. La Croatie et la creation de l'Etat yougoslave 1918*, (Geneve 1997).

111 Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike – srpska istoriografija i svet*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 38 i 39, 42 i 43.

француско-српских односа и тзв. српски мит у Француској.¹¹² Научни циљ његовог истраживања био је да објасни Французима да су грешили узимајући Србе за савезнике, чиме су довели своју земљу у сукоб са Италијом, Мађарском и другим државама. Уместо Срба 1918. године, требало је да прихвате само Словенце и Хрвате. Највећи пропуст аутора испољио се у томе што није разумео међузависан однос између малог, сиромашног и ратом изнуреног савезника и велике савезничке силе - Француске. У својим закључцима тек делимично и у најтањим назнакама указује да је војна и економска слабост великог савезника имала утицај на забринутост и поједине тактичке поступке владе Краљевине Југославије у међународним односима.¹¹³

112 Видети о томе више: Francois Grumel-Jacquignon, *La Yougoslavie dans la strategie Francaise de l'entre-deux-guerres (1918-1935). Aux origines du myth serbe en France*, (Berlin, Bern, Bruxelles, Frankfurt/M, New York, Wien, Peter Lang, 1999).

113 Приме-Жакињон резултате својих истраживања заснива на обимној грађи из два архива у Паризу, Дипломатског и Војног, који су извор првог реда искључиво за француски угао гледања. Ову грађу користи као самодовољан извор и при томе истиче своју истраживачку заслугу да први „открива“ дуго прикривене чињенице. За веома осетљива питања користи обиље извора мање вредности, некад и непозданих, које француски дипломатско-војни представници само нотирају. Односно, свој закључак о „немачкој оријентацији Југославије“ и „одбојности Југославије према француско-совјетском приближавању“ развија доследно избегавајући *Ноту* коју је синтетизовао *Ке д'Орсеј* за никад одржане разговоре француских званичника и југословенског краља, октобра 1934. Свој неоспоран допринос, који је испољио у изношењу великог броја извора, указивању на суштину амбивалентних односа унутар држава на Балкану, Средњој Европи и нарочито међу великим силама, значајно је умањио због начина на који је интерпретирао унутрашње и спољашње проблеме Краљевине Југославије и њен однос према Француској, као и обратно, ове последње према Србима и

У складу са трендом опште ревизије у француској културној јавности, а потом и у Хрватској, Миро Ковач у својој књизи потпуно неосновано уводи хрватско питање у процес стварања Краљевине СХС и однос Француске према томе.¹¹⁴ У југословенском контексту „хрватско питање” се јавило током стварања Краљевине СХС/Југославије, на основама српско-хрватског прожимања и сучељавања дужег трајања у оквиру Хабзбуршке монархије. Решење овог питања видело се у федеративно/конфедеративном државном уређењу Краљевине СХС/Југославије. На профилисање питања утицали су пропаганда, виђења и ставови Стјепана Радића и Х(Р)СС, који су прву Југославију представљали као „вештачку творевину”, тзв. версајску Југославију, односно „творевину великосрпског хегемонизма“, а са оваквим ставовима била је сагласна и КП Југославије. Миро Ковач радо цитира Радићеве говоре и чланке оваквог садржаја.¹¹⁵ Следи наратију коју је формулисао Иво Банац и која је појачала општи негативан став

Југославији. Исто тако, у својим истраживањима је испољио још једну слабост. Резултате претходних истраживача не коментарише и за јавност остају непознати аутори, који су питања у вези са овом темом далеко скрупулозније обрађивали и при томе са француским изворима упоређивали и користили британску, немачку, италијанску, чешку, мађарску и свакако грађу из југословенских архива. Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike – srpska istoriografija i svet*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 32 i 33, 42, 133-143.

114 Видети о томе више: Miro Kovach, *La France, la creation du royaume “yougoslave” et la question croate*, (Peter Lang 2001); односно хрватско издање: Miro Kovač, *Francuska i hrvatsko pitanje 1914-1929*, (Zagreb: Dom i svijet, 2005).

115 Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike – srpska istoriografija i svet*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 144-159.

према Југославији створеној у Версају 1919/20.¹¹⁶ На тако негативном фону појачан је позитиван смисао и значај „хрватског питања”. У хрватској политичкој елити, како тврди Ковач, југословенство је била доминантна идеологија и због тога је дефинише као ексклузивно хрватску. У тумачењу југословенства потпуно занемарује српску компоненту те идеологије. Истиче да је деловање Србије током Великог рата, отворено или прикривено, било увек против Хрвата и „хрватских интереса“ и у вези с тим српским представницима приписује „задње мисли“. Сходно томе, тежиште у пројектовању југословенске државе као унитарне стављао је на српску страну, као израз воље, интереса и тежњи српских политичких кругова, донекле и војних, док друге не помиње. Међутим, стварни разлог за то био је основни војностратешки интерес, који је условио да нова држава може да буде уређена само као унитарна и имао за циљ да спречи „силазак германства до обале Јадранског мора”.

У контексту Француске, „хрватско питање“ се због њених стратешких планова утапало у целину простора тзв. Југоисточне Европе, односно југословенског простора у њему посебно. Француска (да ли због Италије и Србије које су јој биле више од војних савезника?) није дозвољавала да се неки „хрватски интереси” издвоје из југословенског комплекса, чак ни да се центар југословенског окупљања премести у Загреб, иако је на крају испало да се југословенско уједињење обавило из два центра.¹¹⁷

116 Видети о томе више: Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, (Zagreb: Globus, 1988).

117 На ужем хрватском простору и на целини југословенског простора, један од најраспрострањенијих мотива, чије се значење из савремености преноси на прошлост, представљао је дубинску повезаност „хрватског питања” са „српским питањем”. Миро

У складу са већ реченим трендом ревизије у француској историографији, Ренео Лукић је у својој књизи истраживао распад југословенске државе кроз анализу политичке кризе и ратних сукоба у Југославији, као и

Ковач тако у датој историјској ситуацији односно историјским околностима, у оквиру теме о којој пише у својој књизи, хрватски фактор изједначава са српским фактором у уједињењу/стварању заједничке југословенске државе. То је просто неодрживо са становишта основних историјских чињеница којима се описују тадашње околности, (али је разумљиво као пројектовање савремених околности, и положаја Срба и Хрвата у њима, на прошлост). Није могло да буде говора о равноправности „хрватског” и „српског фактора” у историјској ситуацији, коју је одређивала чињеница да је Србија представник и заступник интереса свих Југословена, и да је њена војска савезничка војска која је поднела значајне жртве у борби против заједничког непријатеља. Упркос томе, српска војска за њега нема никакав значај осим ако јој се, без доказа, додељује негативна улога – пробој Солунског фронта је победа „Срба над Хрватима“. У својој тежњи да докаже да је Француска гарантовала Србији право да окупира Јужне Словене у Хабзбуршкој монархији, Ковач је оптужио Николу Пашића да је у дослуху са Сонином и Италијанима радио на комадању југословенско-хрватских територија. Међутим, за своје тврдње не износи доказе – изворе. Он ни на једном месту нема потврду о некаквим специјалним везама и односима Пашића и Србије са Сонином и Италијом по питању југословенско-хрватских територија. По овом аутору, Трумбић и Југословенски одбор (који представља као хрватски) борили су се за југословенско уједињење, док их Пашић саботира и шурујући са Италијанима и Французима гради Велику Србију планирајући комадање југословенских крајева. Чињеница је ипак ово: Француска дипломатија се у склопу европске дипломатије бавила „хрватским питањем” само у вези са неким крупнијим питањем које је притискало Западну Европу, као што је било „питање преуређења/опстанка Хабзбуршке монархије”, односно у вези са „југословенским питањем” и са њим такође дубоко повезаним „источним питањем” које је укључивало и „српско питање”. Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike – srpska istoriografija i svet*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 43 i 44, 144-169.

политике великих сила.¹¹⁸ Критика је уочила да се аутор приликом излагања резултата својих истраживања систематично придржавао концепта нације-државе и њене реализације и при томе је следио просту логику догађања. Устав из 1974. године потврдио је као оптималну варијанту уређења југословенске вишенационалне заједнице, а на њему засновано државно-правно решење заједно са републичким границама као врхунац комунистичко-социјалистичког демократског доприноса развоју и постигнућу у реализацији идеје нације-државе на југословенском простору. Истиче да су се неки југословенски национализми чврсто држали ове идеје и нису хтели да одступе од ње ни по цену рушења заједничке државе. Сходно томе, није могао да побегне од чињенице да ниједан други ужи југословенски национални покрет/ национализам није имао толики неспоразум са југословенском државом и националном идејом као хрватски. Ипак, главни кривац који је изазвао политичку кризу и разарајући југословенски рат по аутору био је „отровни српски национализам” (синтагма коју он користи), јер је покушао да оспори и сруши идеју нације-државе на југословенском простору. У анализи питања која су била предмет његових истраживања, Лукићу нису били потребни историја стварања Југославије и корени њеног настанка, јер је пошао од тога да су српски злочини спровоцирали злочине других. Због тога нагласак ставља на историјске корене распада југословенске државе. Осим ове историјске димензије, искључује све остале, битне и важне за историју југословенске државе, јер на њих није могао да пренесе и модел мишљења о Србији створен током југословенског грађанског рата. Позицију

118 Видети о томе више: Reneo Lukic, *L'Agonie Yougoslave (1986-2003). Les Etas-Unis et l'Europe face au guerres balkanique*, (Québec, Canada: Les Presses de l'Université Laval, 2003).

коју су европске државе (државе Европске уније и пре свега Русија) и Сједињене Државе заузеле у југословенској кризи и из ње проистеклих тзв. балканских ратова (Лукићева синтагма), Ренео Лукић процењује и вреднује искључиво према њиховом ставу према идеји малих нација-држава, признању унутрашњих републичких граница за међународне и спремности да интервенишу у југословенској кризи да се заустави српска агресија на остале југословенске народе.¹¹⁹

119 У интерпретацији резултата својих истраживања, Ренео Лукић полази од тога да су ужи југословенски национализми (или сплет ужих југословенских националних идеја) прворазредне историјске појаве, а да су идеје ужих нација-држава и покрети за њихово остварење главно догађање на југословенском простору. Због тога су Словенија и Хрватска за њега чисте и сјајне национале државе, које су се конституисале по европском моделу нације-државе као појаве „дугог трајања” политичке историје. Сходно томе, као главну тезу за избијање рата у Југославији истиче намеру Србије да узме више власти у југословенској федерацији, него што јој је по Уставу 1974. године припадало и да тако угрози идеју нације-државе на југословенском простору. Политичку активност Слободана Милошевића за редефинисање и преуређење положаја и односа у Србији и у југословенској федерацији, аутор је изједначио са поседовањем власти и моћи и у Србији и у СФРЈ. На темељу тога, систематски је објашњавао реаговање и понашање појединих републичких елита као да Србија већ поседује свеукупну власт и моћ у Југославији, а не као да прети посезањем за том власти и моћи. Зато је спремно правдао реакцију словеначке и хрватске политичке елите, за које наглашава да нису биле активне ни у једном правцу. Хрвате прати у њиховој борби за независност уз Словенце, које види искључиво као борце за демократију односно цивилно друштво и правну државу, па тако и Хрвате види као борце за демократију. Хрватски национализам означава као грађански (*civique*), за разлику од српског коме додељује епитет етнички (*ethnique*). Хрватски грађански национализам, како понавља Ренео Лукић, био је и јесте повезан са демократским идејама и идејом националног самоопредељења (кроз распад СКЈ и анти-

Literature and Sources

Adler, Jasna, *L'Union forcée. La Croatie et la creation de l'Etat yougoslave 1918*, Geneve: Georg Editeur, 1997.

Akhund, Nadine, „The Carnegie Endowment for International Peace in the Great War: Perceptions and Impact of the Balkans“, *Prvi svetski rat, Srbija, Balkan i velike sile*, ur. Srđan Rudić i Miljan Milkić, 181–195, Beograd: Istorijski institut: Institut za strategijska istraživanja, 2015.

Aleksić–Pejković, Ljiljana, „La France et la Serbie durant le Crise de juillet 1914“, *La Serbie et la France: une alliance atypique*, dir. Dušan T. Bataković, 251–288. Belgrade: Académie serbe des Science et des Arts, Institut des Études balkaniques, 2010.

Aleksić–Pejković, Ljiljana, „La France et la Serbie pendant la Première Guerre mondiale: alliance non-formale d'intérêts d'états communs et d'amitié sincère des deux peuples“, *Međunarodni naučni skup Srpsko-francuski odnosi 1904–2004*, ur. Mihailo Pavlović i Jelane Novaković, 33–42. Beograd: Društvo za kulturnu saradnju Srbija-Francuska i Arhiv Srbije, 2005.

Aleksić–Pejković, Ljiljana, „Ratni naponi Srbije 1914. godine i politika Francuske i Italije“, *Naučni skup Kolubarska bitka: Ratni naponi Srbije 1914. godine*, ur. Ljiljana Aleksić, 169–187. Beograd: Istorijski institut, 1985. (cyrillic)

Aleksić–Pejković, Ljiljana, „Srbija i jugoslovensko pitanje u italijanskoj i francuskoj štampi 1918. godine“, *Naučni skup Srbija 1918. godine i stvaranje jugoslovenske države*, ur. Slavenko Terzić, 109–117. Beograd: Istorijski institut, 1989. (cyrillic)

комунистичке идеје). Српски етнички национализам се повезује са деловањем СК Србије и „харизматичног вође“ Слободана Милошевића. Национализам је код Хрвата и Словенаца био део њихове политике отпора према српском ултранационализму на општејугословенском плану. Лукић тај национализам види као грађански, а када говори о хрватском национализму унутар Хрватске, он га види као етнички национализам нахраћен рђавим наслеђем комунизма у коме су Срби из Хрватске играли одлучну улогу. Mile Bjelajac, Gordana Krivokapić-Jović, *Prilozi iz naučne kritike – srpska historiografija i svet*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 258–278.

- Bajagić, Dušan R, „Proboj Solunskog fronta i Kraj velikog rata: prema pisanju francuske štampe“, *Kraj Velikog rata: put ka novoj Evropi*, ur. Aleksandar Rastović i Miljan Milkić, 259–284. Beograd: Istorijski institut: Institut za strategijska istraživanja, Ministarstvo odbrane, 2020. (cyrillic)
- Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb: Globus, 1988.
- Bataković, Dušan T, „Le modèle français en Serbie avant 1914“, *La Serbie et la France: une alliance atypique: relations politiques, économiques et culturelles; 1870–1940*, dir. Dušan T. Bataković, 13–100. Belgrade: Académie serbe des Sciences et des Arts, Institute des Études balkaniques, 2010.
- Bataković, Dušan T, *Les source française de la Démocratie serbe*, Paris: CNRS éditions, 2013.
- Bjelajac, Mile, *Diplomatija i vojska: Srbija i Jugoslavija 1901–1999*, Beograd: Medija centar „Obrana“: Akademija za diplomatiju i bezbednost, 2010. (cyrillic)
- Bjelajac, Mile, Gordana Krivokapić – Jović, *Prilozi iz naučne kritike – srpska istoriografija i svet*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.
- Bjelajac, Mile, „The Presence of the French Army in the Balkans at the End of the Great War and the Ceration of Yugoslavia. New Evidence and Controversies“, *Finir la Grande Guerre dans les Balkans*, dir. Vojislav G. Pavlović, 297–321. Belgrade: Académie srebbe des sciences et des arts, Institu des études balkaniques, 2022.
- Bjelajac, Mile, *Vojska Kraljevine SHS 1918–1921*, Beograd: Narodna knjiga, 1988.
- Bjelajac, Mile, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994.
- Bled, Jean-Paul, „La Revue des Deux Mondes et la Serbie en 1915“, *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 13–15. juna 2014*, ur. Dragoljub R. Živojinović, 115–119. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2015.
- Cocher, François, „Le Haut-commandement français et les opérations en Serbie durant la Grande Guerre“, *Une Alliance bâtie dans le Grande Guerre*, dir. Vojislav G. Pavlović, 97–116. Belgrade: Institut des Études balkaniques, 2019.

- Cvetković, Vladimir Lj, *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918–1941*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2006.
- Cvetković, Vladimir Lj, „La présence économique de la France en Yougoslavie 1918–1940“. *La Serbie et la France: une alliance atypique: relations politiques, économiques et culturelles, 1870–1940*, dir. Dušan T. Bataković, 557–574. Belgrade: Académie serbe des Sciences et des Arts, Institut des Études balkaniques, 2010.
- Cvetković, Vladimir Lj, „Privredno–politički interesi Francuske u Jugoslaviji: Studija slučaja Jsenice AD 1923–1939“, *Međunarodni naučni skup Srpsko–francuski odnosi 1904–2004*, ur. Mihailo Pavlović i Jelena Novaković, 271–292. Beograd: Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska: Arhiv Srbije, 2005. (cyrillic)
- Grumel–Jacquignon, Francois, *La Yougoslavie dans la strategie Francaise de l'entre-deux-guerres (1918–1935). Aux origines du myth serbe en France*, Berlin, Bern, Bruxelles, Frankfurt/M, New York, Wien, Peter Lang, 1999.
- Guelton, Frédéric, „La cavalerie française conquiert Uskub. Septembre 1918“, *Finir la Grande Guerre dans les Balkans*, dir. Vojislav G. Pavlović, 73–89. Belgrade: Académie srebne des sciences et des arts, Institut des études balkaniques, 2022.
- Guelton, Frédéric, „Les “papiers Fournier”, or Fournier’s Documents Dealing with the Serbian Army’s Campaign of 1914“, *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 13–15. juna 2014*, ur. Dragoljub R. Živojinović, 387–393. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2015.
- Hrabak, Bogumil, „Stanje na srpsko–albanskoj granici i pobuna Arbanaša na Kosovu i Metohiji“, *Naučni skup Srbija 1915. godine*, ur. Danica Milić, 63–94. Beograd: Istorijski institut, 1986. (cyrillic)
- Kolaković, Aleksandra, „French Intellectuals on the Yugoslav Idea and the Creation of Yugoslavia“, *Kraj Velikog rata: put ka novoj Evropi*, ur. Aleksandar Rastović i Miljan Milkić, 207–224. Beograd: Istorijski institut: Institut za strategijska istraživanja, Ministarstvo odbrane, 2020.
- Kovach, Miro, *La France, la creation du royaume “yougoslave” et la question croate*, Berlin, Bern, Bruxelles, Frankfurt/M, New York, Wien, Peter Lang, 2001.
- Kovač, Miro, *Francuska i hrvatsko pitanje 1914–1929*, Zagreb: Dom i svijet, 2005.

- Krivokapić Jović, Gordana, „Francuski slavisti i jugoslovenski prostor“, *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 13–15. juna 2014*, ur. Dragoljub R. Živojinović, (Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2015), 541–554.
- Krivokapić–Jović, Gordana, *Oklop bez viteza: O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2002. (cyrillic)
- Le Moal, Frédéric, „Le sauvetage de l’armée serbe en 1915: histoire et memoire“, *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 13–15. juna 2014*, ur. Dragoljub R. Živojinović, 421–429. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2015.
- Lukic, Reneo, *L’Agonie Yougoslave (1986–2003). Les Etas-Unis et l’Europe face au guerres balkanique*, Québec, Canada: Les Presses de l’Université Laval, 2003.
- Milić, Danica, „Privredni položaj Srbije po završetku ratnih operacija“, *Naučni skup Srbija na kraju prvog svetskog rata*, ur. Slavenko Terzić, 51–63. Beograd: Istorijski institut, 1990. (cyrillic)
- Milojević, Momir, „Povreda Haških i Ženevskih konvencija u Srbiji“, *Naučni skup Srbija 1917. godine*, ur. Slavenko Terzić, (Beograd: Istorijski institut, 1988), 21–35. (cyrillic)
- Milojević, Momir, „Ugovori o primirju“, *Naučni skup Srbija 1918. godine i stvaranje jugoslovenske države*, ur. Slavenko Terzić, 297–314. Beograd: Istorijski institut, 1989. (cyrillic)
- Mitrović, Andrej, „Austrougarska ponuda separatnog mira Srbiji krajem 1914. godine“, *Naučni skup Kolubarska bitka: Ratni naponi Srbije 1914. godine*, ur. Ljiljana Aleksić, 127–148. Beograd: Istorijski institut, 1985. (cyrillic)
- Mitrović, Andrej, *Jugoslavija na konferenciji mira: 1919–1920*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, 1969.
- Mitrović, Andrej, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919–1920: prilog proučavanju jugoslovenske politike na Konferenciji mira u Parizu*, Novi Sad: Prometej; Beograd: Radio-televizija Srbije, 2019. (cyrillic)
- Mitrović, Andrej, *Vreme netrpeljivih: Politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, Beograd: Srpska književna zadruga, 1974. (cyrillic)

- Орачић, Петар, „Борба за Балкан у јесен 1915. године“, *Научни skup Србија 1915. године*, ур. Даница Милић, 209–229. Београд: Историјски институт, 1986. (cyrillic)
- Орачић, Петар, „Дипломатска борба за одржање Солунског фронта“, *Научни skup Србија 1916. године*, ур. Славенко Терзић, 99–122. Београд: Историјски институт, 1987. (cyrillic)
- Орачић, Петар, „Солунски фронт 1917. године“, *Научни skup Србија 1917. године*, ур. Славенко Терзић, 141–161. (Београд: Историјски институт, 1988), (cyrillic)
- Павловић, Војислав Г, *De la Serbie vers la Yougoslavie: La France et la naissance de la Yougoslavie 1878–1918*, Belgrade: Institut des Etudes Balkaniques Academie serbe des sciences et des arts, 2015.
- Павловић, Војислав Г, „Француска, Србија и стварање Југославије после пробоја Солунског фронта септембра 1918“, *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 13–15. juna 2014*, ур. Драголјуб Р. Живојиновић, 497–510. Београд: Српска академија наука и уметности, 2015. (cyrillic)
- Павловић, Војислав Г, „La France et la Serbie dans le Grande Guerre“, *Une Alliance bâtie dans le Grande Guerre*, dir. Војислав Г. Павловић, 117–162. Belgrade: Institut des Études balkaniques, 2019.
- Перацић, Гавро, „Међународно–правни положај српског народа у саставу међународног детаšмана на територији Црне Горе“, *Научни skup Србија на крају првог светског рата*, ур. Славенко Терзић, 25–33. Београд: Историјски институт, 1990. (cyrillic)
- Попов, Љеодомир, *Od Versaja do Danciga*, Београд: Службени лист СРЈ, 1995. (cyrillic)
- Поповић, Никола Б, „Српска влада и добровољачко питање“, *Научни skup Србија 1916. године*, ур. Славенко Терзић, 193–208. Београд: Историјски институт, 1987. (cyrillic)
- Шелдон–Дуплајкс, Александар, „The French navy and the Balkan theatre (1914–1918)“, *Prvi svetski rat, Србија, Балкан и велике силе*, ур. Срџан Рудић и Милјан Милкић, 207–223. Београд: Историјски институт: Институт за стратегијска истраживања, 2015.
- Скоко, Саво, „Борба на Кајмакџалану“, *Научни skup Србија 1916. године*, ур. Славенко Терзић, 33–63. Београд: Историјски институт, 1987. (cyrillic)
- Скоко, Саво, „Руководeње борбеним дејствима српске војске у Колубарској бици“, *Научни skup Колубарска битка: Ратни напори Србије 1914. године*, ур. Љилјана Алексић, 9–20. Београд: Историјски институт, 1985. (cyrillic)

- Skoko, Savo, „Srbija i velike sile u periodu operativnog zatišja na srpsko–crnogorskom ratištu“, *Naučni skup Srbija 1915. godine*, ur. Danica Milić, 155–181. Beograd: Istorijski institut, 1986. (cyrillic)
- Soutou, Georges–Henri, „La place de la Serbie dans les buts de guerre français 1914–1918“, *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 13–15. juna 2014*, ur. Dragoljub R. Živojinović, 103–113. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2015.
- Spasić, Krunoslav, „Dnevnik i izveštaji pukovnika Furnijea, francuskog vojnog atašea u Srbiji, o početku Prvog svetskog rata i velikim bitkama srpske vojske 1914. godine“, *Naučni skup Kolubarska bitka: Ratni napori Srbije 1914. godine*, ur. Ljiljana Aleksić, 189–193. Beograd: Istorijski institut, 1985. (cyrillic)
- Spasić, Krunoslav, „Francuski zvaničnici predstavnici u Srbiji o doprinosu srpske vojske 1915. godine“, *Naučni skup Srbija 1915. godine*, ur. Danica Milić, 231–238. Beograd: Istorijski institut, 1986. (cyrillic)
- Spasić, Krunoslav, „Jedan francuski vojni izveštaj o povlačenju Srba kroz Albaniju i boravku na Krfu“, *Naučni skup Srbija 1916. godine*, ur. Slavenko Terzić, 231–235. Beograd: Istorijski institut, 1987. (cyrillic)
- Spasić, Krunoslav, „Luj Kordije i njegovi radovi o probijanju Solunskog fronta“, *Naučni skup Srbija 1918. godine i stvaranje jugoslovenske države*, ur. Slavenko Terzić, 119–126. Beograd: Istorijski institut, 1989. (cyrillic)
- Sretenović, Stanislav, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008.
- Sretenović, Stanislav, „La Serbie d’Auguste Boppe“, *Une Alliance bâtie dans le Grande Guerre*, dir. Vojislav G. Pavlović, 185–209. Belgrade: Institut des Études balkaniques, 2019.
- Stanković, Đorđe Đ, *Nikola Pašić i Hrvati: 1918–1923*, Beograd: BIGZ, 1995. (cyrillic)
- Stanković, Đorđe Đ, *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje, I и II*, Beograd: BIGZ, 1985. (cyrillic)
- Stanković, Đorđe Đ, *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije*, Beograd: Nolit, 1984.
- Stojančević, Vladimir, „Progoni civilnog stanovništva od strane okupacionih vlasti u Srbiji 1914. godine“, *Naučni skup Kolubarska bitka: Ratni napori Srbije 1914. godine*, ur. Ljiljana Aleksić, 111–118. Beograd: Istorijski institut, 1985. (cyrillic)

- Stojančević, Vladimir, „Stvarnost Srbije 1915. godine“, *Naučni skup Srbija 1915. godine*, ur. Danica Milić, 9–23. Beograd: Istorijski institut, 1986. (cyrillic)
- Stojić, Biljana, „Balkan u spoljnoj politici Francuske u predvečerje Velikog rata“, *Prvi svetski rat, Srbija, Balkan i velike sile*, ur. Srđan Rudić i Miljan Milkić, 87–108. Beograd: Istorijski institut: Institut za strategijska istraživanja, 2015. (cyrillic)
- Stojić, Biljana „Georges Clemenceau and Creation of Yugoslavia“, *Kraj Velikog rata: put ka novoj Evropi*, ur. Aleksandar Rastović i Miljan Milkić, 235–254. Beograd: Istorijski institut: Institut za strategijska istraživanja, Ministarstvo odbrane, 2020.
- Trgovčević, Ljubinka, *Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslavije*, Novi Sad: Prometej; Beograd: Radio-televizija Srbije, 2020. (cyrillic)
- Trgovčević, Ljubinka, „Prilog proučavanju organizacije školovanja srpske omladine u Francuskoj početkom 1916. godine“, *Naučni skup Srbija 1916. godine*, ur. Slavenko Terzić, 261–269. (Beograd: Istorijski institut, 1987. (cyrillic)
- Troude, Alexis, „Le France et le Serbie 1915–1918: coopération militaire, implantation économique et échanges culturel“, *La Serbie et la France: une alliance atypique: relations politiques, économiques et culturelles, 1870–1940*, dir. Dušan T. Bataković, 337–360. Belgrade: Académie serbe des Science et des Artes, Institutes des Études balkaniques, 2010.
- Vinaver, Vuk, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila Francuski „satelit“)*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985.
- Vujović, Dimitrije–Dimo, „Francuska i jugoslovenski dobrovoljci“, *Naučni skup Srbija 1916. godine*, ur. Slavenko Terzić, 209–229. Beograd: Istorijski institut, 1987. (cyrillic)
- Vujović, Dimitrije–Dimo, *Ratna saradnja Crne Gore i Francuske 1914–1916*, Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umetnosti, 1994.
- Živojinović, Dragoljub R, *Vatikan i Prvi svetski rat 1914–1918*, Beograd: Narodna knjiga – Cetinje: Obod, 1978.

Summary

Dušan Bajagić, Ph.D

RESULTS OF FRENCH HISTORIOGRAPHY ON 20TH CENTURY ENBEDDED IN SERBIAN HISTORIOGRAPHY AFTER 1945

Abstract: By applying the quantitative-qualitative and synthesis methods as well as comparative study, we research on the reception of the French historiography achievements in Serbian historiography after 1945. The chosen accounts we selected for the purpose, deal with the First World War topics, than interwar years, and slightly tackle recent history of Yugoslav decline. By analyzing data presented in Serbian historiographical publications, we testified of the great importance of French historiography and archival sources. Thus, in this paper, we have provided a roadmap for future Serbian historians for further in-depth research on the French stocks. The aggravation of the Yugoslav crisis in 1990s and the outbreak of war, as confirmed by the results of our research, led to a revision in French historiography towards the Serbian, South Slavic and Balkan issue.

Key Words: Serbian historiography, French historiography adoption in Serbia, First World War, history of the Kingdom of Yugoslavia, historical revisionism

Applying the quantitative-qualitative and synthesis methods, we examine the reception of the results of French historiography on the 20th century in Serbian historiography after 1945, using the example of the First World War and the interwar period. The goal of our analysis is the collection, description and classification of scientific

facts, i.e. data presented in Serbian historiographical monographs, in order to critically assess the results of French historiography and the importance of their contribution to scholarly results in Serbian historiography. The results of our research have confirmed that the reception of the French historiographical results in Serbian historiography has its foundation in the long-lasting and strong cultural ties between two countries, France and Serbia/Yugoslavia, and the two peoples, the French and the Serbian. Based on the results of our analysis it can be seen that France, with its diplomacy has been interested in the South Slavic/Yugoslav area since the Napoleonic Wars. She tried to establish her presence there and, as an integral part of European diplomacy and European science, with massive presence of her scientists and publicists, studied that area in the domains of ethnology, anthropology, geography, linguistics, history of literature and history, with goals concerning the Eastern Question and policy towards the three empires – the Ottoman, the Russian and the Habsburg. First of all, the complex Eastern question, consisting of a series of specific and equally complex questions, such as the “Serbian” and the related “Yugoslav question”, required the engagement of numerous scientific disciplines, including historiography. Cultural ties between the two countries, as shown by the results of our analysis, were based on the special role that France played in the development of modern Serbia. France, with its system and values, was closest to Serbia’s political needs and was perceived by the Serbian elite as the best embodiment of Western civilization. Its influence was manifested through the transmission and adoption of ideological, political, constitutional and legislative, as well as cultural models in the Serbian setting.

From the results of our analysis, on the example of the First World War and the interwar period, we see that

the reception of French historiographical results in Serbian historiography after 1945 was influenced by the greater availability and volume of archival materials, as well as the expansion of the topical basis of the research subjects beyond narrow regional and national frameworks. In Serbian historiography, French historiographical results are cited in a standard way, in order to present the sources of information and ideas, that is, to convey the results of research, relevant for writing a scientific paper. Accordingly, French literature is cited in Serbian historiography as the basis on which: analysis, discussion or debate is carried out and conclusions are drawn. In this way, the results of French historiography are cited for the purpose of explaining the subject of research and documenting the conclusions, but also as confirmation of the work of French researchers/authors and as a guide to Serbian historians for further research on specific issues and topics.

The aggravation of the Yugoslav crisis and the outbreak of wars in the early 1990s, as confirmed by the results of our research, led to a revision in French historiography, which concerned the entire historiography of the developed and complex relationship of France with South Slavic, Balkan and Central European areas, and especially the revision of general and special historical knowledge and opinions about the entire set of events and in accordance with new theories and concepts of the meaning and relationship of individual elements of the complex issue of international relations, changes in the balance of forces in them, the relationship to the political issues of the epoch concerning small nations. In the works of revisionist historiography, the authors' research tendencies surfaced tending to point to the violence in the process of formation and life of the Yugoslav state and the existence of the Croatian question, as well as to the presence of the Serbian myth in France.

The revisionist tendencies in French historiography can be boiled down to the following: Until the collapse of the Yugoslav state research efforts of French historians were focused on researching and explaining the important role France played in the creation of the Yugoslav state and in the way it influenced the Yugoslav idea and activities and movements related to it throughout the 19th century. On the other hand, since the collapse of the Yugoslav state, French historians and their students have tried with the “results of their research”, to confirm and point out to the “contradictions of Yugoslavia’s creation”, that were supposed to become one of the explanations for its bloody disintegration.